

MIDDELEEUWSE KLOOSTERS IN MAASTRICHT

De middeleeuwse kloosters van Maastricht waren talrijk. Op het hoogtepunt, medio 17^e eeuw, leefden in 22 kloosters en begijnenhoven zo'n 500 mensen op een bevolking van ongeveer 25.000. Ter vergelijking: in Amsterdam waren bij het begin van de Opstand (1568) eveneens 22 instellingen op een bevolking van tegen de 100.000 zielen.

Een middeleeuwse stad kon de vestiging van een kloosters eenvoudig tegenhouden en wilde zich zo'n instelling hoogstens permitteren als die nuttig werk zou kunnen verrichten. De typische taken die een klooster op zich nam, afgezien van zielzorg en prediken, waren verpleging en onderwijs en de zorg voor besmettelijke zieken en doden. Verder was de aanwezige know-how in landbouw en veeteelt welkom en had de stad meestal weinig tegen kloosters die ambachten bedreven. Daarvoor in de plaats kregen kloosters ontheffing van belastingen en soms zelfs betaald voor hun diensten, bijvoorbeeld het begraven van pestdoden. Deze win-winsituatie functioneerde zelfs tijdens de (protestantse) Staatse regering (1632-1794), zolang de kloosters zich niet al te fanatiek teweestelden. Voorbeelden van orden die uit de stad verdreven werden komen hieronder aan bod.

Niet alleen het stadsbestuur had zijn bedenkingen tegen soms recalitrante kloosterlingen, de stedelijke nijverheid had te maken met concurrentie van werkkloosters, die de vrijstelling van accijnzen in hun prijspeil misbruikten en de parochies met concurrentie door zielzorgers en predikers onder de orden. De pelgrimage naar sommige kloosterkapellen betekende ook nog eens inkomstenverlies voor de kapittelkerken.

De vestigingsplaatsen bevinden zich vaak aan de rand van de toenmalige stad, omdat de grond in het centrum schaars was. Onder de kloosters komen veel conventen voor die de regel van de derde orde van Sint Franciscus aannamen (eerste orde: Minderbroeders, tweede orde: Clarissen, derde orde: tertiarissen). Zo'n derde orde klooster was eigenlijk een lekenorde en de leden legden een zeer beperkte gelofte af. Uittreden bleef altijd mogelijk en de leden konden vrij in de stad verkeren. Voor de stad waren dit meestal nutinstellingen: ziekenzorg, onderwijs, enz. Als het klooster ambachtelijk was, zoals bijv. de Bogaarden, kwam het vaak tot onenigheid met stad, burgers en ambachten.

Wat al die instellingen gemeen hadden was hun opheffingsjaar, nl. 1796, op bevel van de Franse overheerser. Die hief alle kerkelijke instellingen op en confisqueerde al hun goederen. Omdat de roerende goederen meestal wel in veiligheid gebracht werden betrof dat in de regel het onroerend goed.

Boven: Stadsplattegrond van rond 1770 met daarop aangegeven de diverse kloosters. Ter oriëntatie zijn de poorten in rood aangegeven.

Rechts: Tijdens een pestepidemie werd de ziekenzorg en de lijkopruijing in hoge mate aan kloosterlingen overgelaten.

Slechts twee instellingen waren al iets eerder gesloten. Daarmee kwam ook een einde aan de traditioneel aan kloosterlingen toevertrouwde zorg voor zieken, wezen, zwakzinnigen, huiszittende armen en bedelaars of landlopers en niet te vergeten het onderwijs. De zorgtaken werden door twee – door de Fransen in het leven geroepen – instanties overgenomen: het Centraal Bureau van Weldadigheid en de Administratieve Commissie voor de Burgerlijke Gasthuizen. De fondsenwerving, zoals de kloosters die bedreven, viel eveneens weg en verliepen voor deze Franse instellingen nogal stroef. Dit was niet in de laatste plaats door het door de Franse bezetter – aan chantage grenzende – leegzuigen van de welgestelden in de stad. Pas na 1801 kwam de financiële organisatie door een gecombineerde administratie enigszins op gang, bijvoorbeeld door de jacht op de verspreide kerkelijke eigendommen

waarvan de administratie verduisterd was. Een echt probleem was dat de Fransen met de kloosters ook de kloosterlingen wegjaagden en daarmee het gekwalificeerde personeel voor de zorginstellingen. Een enkel klooster (Grauwzusters) functioneerde na 1796 voorlopig verder in de zwakzinnigenzorg, zij het met een nieuwe “directie”. Andere kloosters kregen een nieuwe bestemming en dat was vaak een of andere overheidsdienst (Nieuwenhof, Calvariënberg). Weer anderen kregen een wereldlijke bestemming (Minderbroeders, Sint Andries) of werden na een tijdje gesloopt (Bogaarden, Annadal).

Funest was de situatie in het onderwijs, dat helemaal een zaak der kloosters was geweest en waarvoor door de Fransen voorlopig geen alternatief gesteld werd. Zij zagen dit als zaak voor

het particulier initiatief, dat zij echter net weggejaagd hadden. Naar Parijs’ voorbeeld werd de oprichting van de École Centrale gedecreteerd waarvoor een deel van het Dominicanenklooster aan de Helmstraat ter beschikking gesteld werd. Die school kon echter pas in 1798 betrokken worden en kwam slechts moeizaam

Links: *Elisabeth Strouven, stichteres van Calvariënberg*
Rechts: *Sint Servaasklooster: de beide kapittelkerken waren in hun opzet kloosters*

op gang, met nooit meer dan 60 leerlingen. De onderwijswet van 1802 verving de ÉC door de École Seculaire die tot 1817 bleef functioneren. De voertaal was Frans en onderwijs was door de hoge kosten een elitair gebeuren.

Na de Franse overheersing kwamen alle geconfisqueerde kerken en kloosters als een soort oorlogsbuit in handen van de Nederlandse staat. Sommige kerken werden na enige tijd (soms jaren) weer ter beschikking van de eredienst gesteld maar de kloosters bleven in 't algemeen in hun bezit en werden pas na gebleken behoefte ter beschikking gesteld aan nutinstellingen, zoals in de tekst hieronder per lokatie aangeduid. Opvallend vaak zal dat de in 1976 opgerichte RUL blijken te zijn, sinds 1996 Universiteit Maastricht geheten. Het Burgerlijk Armbestuur ontfermde

zich over de wezen en behoeftigen en kreeg de Nieuwenhof ter beschikking. De Calvariënberg werd omgebouwd tot het eerste ziekenhuis van Maastricht.

Opvallend veel is bewaard gebleven van de gebouwen. Hieronder een chronologisch overzicht van de instellingen, hun taken, hun gebouwen, wat er van over is en waarvoor ze nu gebruikt worden.

Allereerst de **mannenkloosters**.

Boven: De Cellebroeders en Cellezusters waren in de middeleeuwse steden de ziekenverzorgers bij uitstek. Zij ontfermden zich met name bij epidemieën over zieken en doden.

Rechts: Het complex van de Nieuwenhof werd door het Burgerlijk Armbestuur flink uitgebreid; nu huist er de universiteit.

Antonieten

Een Franse priesterorde, die opgericht was ter bestrijding van het Sint-Anthoniusvuur en verzorging van pest- en lepralijders. Voorwaarde voor een klooster was het inrichten van een hospitaal, iets dat uitgerekend in Maastricht achterwege bleef. De orde was genoemd naar Anthonius Abt (Egypte; 3^e-4^e eeuw, zie afbeelding onder). Diens attribuut was een bel, iets dat aan het habijt van de orde terugkwam. En niet te vergeten het varken. Op de bruine pij prijkte verder nog een blauw anthoniuskruis (tau-kruis, zie p.7).

Anthonius Abt was de initiator van de eerste kloosterstichting. Geen wonder dus dat het Antonietenklooster ook de eerste kloosterorde werd die zich in Maastricht vestigde. De orde dankte zijn succes aan het vinden van een remedie tegen het Sint-anthoniusvuur, ofwel ergotisme. Die ziekte werd veroorzaakt door het nuttigen van roggebroom dat gemaakt was van beschimmeld graan. Als de ziekte verkeerd werd ingeschat

leidde dat tot stremming van de bloedcirculatie, gangreen en tenslotte tot de dood. De remedie bestond uit het drinken van wijn (vaatverwijding), het weglaten van rogge uit het dieet en lichaamsbeweging. Op het hoogtepunt telde de orde 369 hospitaal, verspreid over heel Europa.

De Maastrichtse tak vestigde zich in 1209 als onderdeel van het Franse moederklooster (Pont-à-Mousson; 11e eeuw) waarvan het zich eind 14e, begin 15e eeuw losmaakte. Er woonden altijd minder dan 10 paters in het klooster. Zij leefden van de opbrengsten van verspreide bezittingen, oa. het Anthonieseland in de Maas. De overste gaf les aan arme kinderen maar verder heeft de stad weinig gemerkt van “goede werken”. Een

Boven: De ruïne van de St. Antoniuskerk in 1844. Tekening door Philippe van Gulpen.

Links: Anthonius Abt, de patroonheilige van de Antonieten.

reorganisatie van de orde, pauselijk goedgekeurd in 1634, werd door het Antonietenklooster genegeerd. Ook de Staatse bemoeienissen vanaf 1632 werden met wisselend succes gedwarsboemd, zodat het klooster zich buiten de gemeenschap plaatste. Wikipedia houdt de Maastrichtse Antonietenvariant op een broederschap waar ook leken intraden.

De Antonieten is een van de kloostervestigingen die het

Franse verbod in 1796 zelfs niet gehaald hebben. De Staten hebben het klooster in 1782 opgeheven; er woonden toen nog drie paters en twee leken. In 1783 werden de goederen verkocht.

<http://www.adolphus.nl/xus/antoniushabijt.html>

Antonietenklooster/-kerk

Het klooster bevond zich in het noordoosten van Maastricht, daar waar nu de papierfabriek van Sappi is. Op het moment van stichting was dat buiten de stad, alhoewel er toen al de nodige bebouwing langs de Hochterweg stond. De eerste kapel

Boven: Het Antonietenhabijt met het tau-kruis

Re.bov: Kerk en klooster der Antonieten op de Parijse maquette

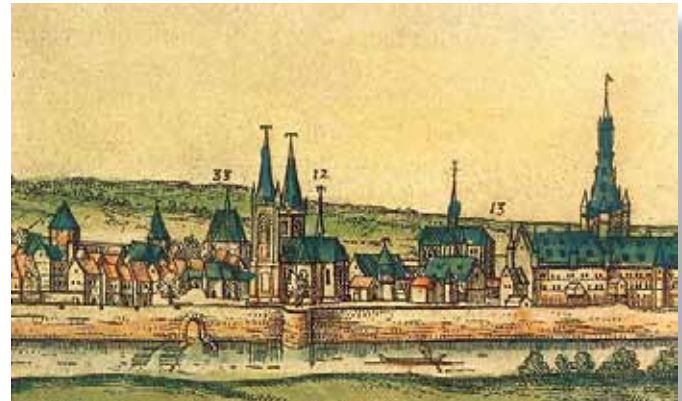
Rechts: Detail uit 16e-eeuws profiel van Maastricht door Bellomonte. De kerk (12) met het dubbele T-kruis is de Antonietenkerk.

werd al in 1219 begonnen. Dat resulteerde uiteindelijk in een markante kerk met dubbele toren, voorzien van T-vormige kruisen, die op menig stadsprofiel zichtbaar is (zie rechts).

In 1794, toen de Fransen de stad vanuit het noordwesten belegerden schoot de artillerie zich in op deze torens, waarna een brand de rest deed. De ruïne, waarvan op de afbeelding (p.6) een indruk, werd in

1848 afgebroken bij de aanleg van het kanaal Luik-Maastricht.

De eerste Minderbroederskerk in de Pieterstraat, nu Rijksarchief

Franciscanen, Minderbroeders (Ordo Fratrum Minorum)

De kluisenaars- en bedelorde der franciscanen werd door Franciscus van Assisi gesticht in 1208-9 en kreeg (mondelijk) pauselijke instemming in 1210. Franciscus schreef een verloren gegane leefregel die direct door diverse pausen als te strikt werd verworpen. Honorius III legde een mildere vorm op waarop de stichter in 1220 de leiding neerlegde. In 1223 schreef hij zelf een nieuwe regel maar diverse pausen in de 14^e en 15^e eeuw bleven daaraan tornen. De voorstanders van de armoedige lijn werden observanten genoemd, tegenover de conventuelen, die in grote, rijke conventen leefden. Nadat in 1517 de definitieve splitsing volgde scheidden zich in 1525 alweer de volgende groep hardliners af: de capucijnen. De pauselijk goedkeuring daarvoor volgde in 1528 en in 1619 zelfs de complete afscheiding van de franciscaner orde.

De franciscanen kennen ook een tweede en derde (leken-) orde; net als de mannenorde kenden ook de vrouwen een vertakking in clarissen, coletanen en capucinessen. Het eerste minderbroedersklooster in Maastricht werd 1234 in een paar huizen aan de Pieterstraat gevestigd. Langs de stadswal, tussen Pieter- en Bernardusstraat kregen zij een grondstuk ten geschenke waarop in 1240 de bouw van klooster en kapel begon. Rond

1300 begon de bouw van een grote kerk waar 100 jaar aan gebouwd is. Een belangrijke inkomstenbron werd vanaf 1474 de pelgrimage naar het beeld Sterre der Zee. Daarover bericht ik op een aparte pagina.

In 1578, onder Staatse bezetting, werd het klooster ontruimd en tijdens de belegering door Parma (1579) ernstig beschadigd. Na de verovering van de stad mochten de minderbroeders naar hun

klooster terugkeren. In 1632, na herovering door de Staten-Generaal, weigerden de minderbroeders de eed van trouw aan de Staten af te leggen, wat de verhouding op scherp zette. Toen

Boven: Het beeld Maria Sterre der Zee was oorspronkelijk aan de Minderbroeders geschonken en stond in een speciale kapel in hun kerk aan de Pieterstraat. Tijdens beide verbanning uit de stad werd het beeld verborgen en daarna voorlopig naar de Sint Nicolaaskerk overgebracht en toen die gesloopt werd naar de Onze-Lieve-Vrouwe. Toen de Minderbroeders voor de zoveelste keer naar Maastricht terugkeerden wilde de OLVrouwe het beeld niet meer teruggeven.

Rechts: Het schip en pandhof van de eerste Minderbroederskerk

de minderbroeders het (vermeende) verraad pleegden werden zij in 1639 opnieuw uit klooster en stad gezet. Zij trokken zich terug in het Observantenklooster in Sint Pieter (Slevante) en meenden ook deze keer snel weer terug te kunnen keren. Dat duurde tot Lodewijk XIV de stad in 1673 innam, maar het klooster aan de Pieterstraat was onbruikbaar geworden, had een militaire bestemming (arsenaal) en was deels weeshuis. De minderbroeders betrokken de Jacobskapel aan het Vrijthof en een paar huizen aan de Jacobstraat tot in 1699 begonnen werd met de bouw van een nieuw klooster, volledig in eigen beheer met speciaal aangetrokken bouwmonniken. In 1703 konden ze erin trekken maar in 1797 moesten ze op last van de Franse bezetter er weer uit. Er woonden toen 40 personen, waarvan 34 paters.

In 1853 keerden de franciscanen nog een keer terug en stichtten een klooster aan de Tongersestraat/Patersbaan. Vele Maastrichtenaren kennen die plek door het Derde-Ordegebouw met bibliotheek en toneelzaal. De poort aan het begin van de Patersbaan is alles wat daarvan over is.

Eerste franciscanerkerk

Samen met de kloostergebouwen, even na 1240, werd ook begonnen met de bouw van een kerk waaraan eeuwen gebouwd is maar waarvan de delen al snel in gebruik genomen werden. De oudste grafsteen bijvoorbeeld dateert van 1266. Het schip is in twee fasen gebouwd, het laatste in de 15^e eeuw, toen ook het koor pas gereed kwam. In 1485 werden gebreken gerepareerd, waaronder het aanbrengen van luchtbogen ter versterking van de muren. Ook in de 15^e eeuw kwam de aangebouwde kapel voor de ‘Sterre der Zee’ gereed, waarin vanaf 1474 het beeld kwam te staan.

De kerk is van mergel met hardstenen zuilen en kende, zoals gebruikelijk bij kloosterkerken, geen toren maar een ruiter. De kerk werd in 1798 militair arsenaal tot een deel van het gewelf in 1876 instortte. Daarna werd de militaire status opgeheven en na een restauratie door Pierre Cuijpers het Rijksarchief (vanaf 1881) er in gevestigd werd. In 1884 kwamen daar het stedelijk archief en de stadsbibliotheek bij. In de 20^e eeuw werden steeds meer delen van het klooster bij het archief betrokken en verdween de bibliotheek weer naar een andere lokatie. In 1988-95 volgde een ingrijpende restauratie en verbouwing tot het Rijksarchief zoals het er nu nog steeds staat.

Tweede franciscanerkerk

De tweede kerk kwam bij het tweede klooster op de Minderbroedersberg, nadat bij terugkeer van een verbanning (1673) het oude

klooster met kerk niet meer beschikbaar kwamen. In 1699 werd de bouw van het nieuwe klooster begonnen en in datzelfde jaar al werd de eerste dienst opgedragen, maar het werd 1705 voor de kerk geheel gereed was.

De zeer streng ogende barokkerk werd van baksteen gebouwd met hardstenen zuilen en versieringen. Lang hebbende Franciscanen niet van hun nieuwe klooster genoten; in 1796 werd het in opdracht van de Franse overheerser gesloten en door justitie in gebruik genomen. Na vertrek der Fransen bleef dat zo; in 1825 werd de kerk tot 1994 Paleis van Justitie, het klooster deed tot 1975 dienst als gevangenis. De kerk façade werd in 1825 ontmanteld en verbouwd tot de gevel die we nu kennen. In 1999 nam de Universiteit van Maastricht, na een verbouwing van 5 jaar, het complex in gebruik als bestuursgebouw.

Augustijnereemieten / Maria ten Oever

De augustijnen zijn een bedel- en kluizenaarsorde die in de 12^e eeuw in Midden-Italië ontstond. Het zijn pastorale werkers die daarnaast de innerlijke harmonie met God nastreven. Zij stellen zich ten dienste aan de allerarmsten. Zij kennen ook een tweede orde, de augustinessen. De augustijnen vestigden zich in Maastricht in 1254. Zij betrokken eerst een kapel aan de Vismarkt en in 1275 een aantal huizen aan de Bokstraat. In 1291 kwam daar hun eerste kerk gereed, waarvan het koor op palen boven de Maas gebouwd was. Zij lazen op diverse plaatsen in de stad de mis maar het aanbod van de stad het Sint Gillishospitaal te leiden werd afgeslagen. Met de rest van de kloosters werd de orde in 1797 opgeheven.

Augustijnkerk

Eind 16^e eeuw waren de augustijnen rijp voor een nieuwe kerk en kregen zij van het stadsbestuur de reeds bestaande, maar

Pag.10: Tweede Minderbroederskerk aan de Minderbroedersberg. Hier in de periode dat het Paleis van Justitie was.

Boven: Habijt Augustijnereorde

Links: Augustijnkerk aan de Kesselkade, voorheen de Bokstraat.

tijdens de beeldenstorm in 1566 vernielde kapel van Maria ten Oever ter beschikking (1586). Met de kapel kregen ze ook bouwmaterial en fondsen ter beschikking. De huidige augustijnerkerk werd op de plaats van die kapel gebouwd tussen 1618 en 1659. De kerk staat aan de Kesselkade maar bij de bouw was dat nog de Bokstraat. De overzijde van de Bokstraat werd t.b.v. het kanaal Luik-Maastricht gesloopt en sindsdien kijkt de kerk uit over de Maas. Aan de Mariastraat, achter de kerk, strekte zich het eigenlijke klooster uit.

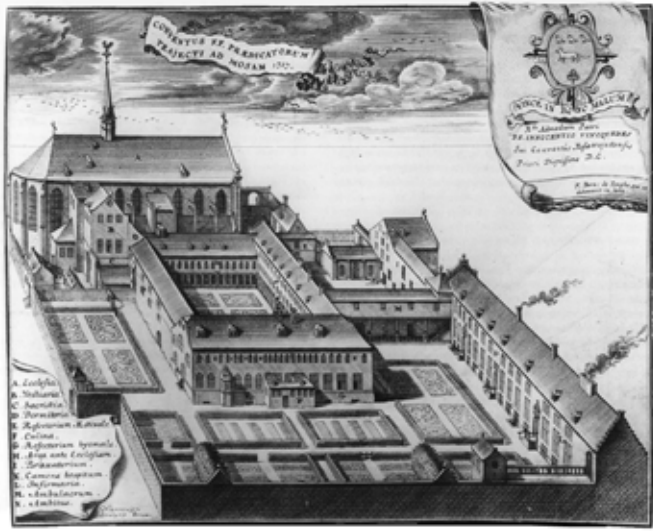
Na opheffing van het augustijnerklooster werd de kerk voor profane doelen gebruikt, zoals een armenschool. Van 1920 tot 1964 was hij weer parochiekerk van Sint Joseph. Nu herbergt het gebouw o.a. de oefenruimte van de Mestreechter Star. Restauraties zijn uitgevoerd in 1920 en 1975-6.

Dominicanen

De orde der dominicanen werd begin 13^e eeuw (1215?) gesticht door de Spanjaard Dominic Guzman. Het is een bedelorde van predikbroeders (ook predikheren) die de regel van Augustinus volgt. In 1216 verkreeg de orde pauselijke goedkeuring. Het eerste klooster was in Prouille (Toulouse) gevestigd. Dat was niet toevallig; Dominicus had de orde met een speciaal doel opgericht, nl. de bestrijding van dwaalleren zoals die der Katharen

lijke inquisitie, iets dat de orde een slechte naam bezorgde. Vier pausen waren dominicaan en een van hen heeft de witte tuniek als standaard pauselijke dracht ingevoerd, zij het dat daar het scapulier (schoudermantel) wit is en dat van de dominicanen zwart.

Dominicanerklooster

De vestiging in Maastricht vond tussen 1244 en 1261 plaats op een lokatie aan de Spilstraat nabij de Markt. Begonnen aan de Spilstraat breide het grondbezit van de dominicanen zich met de jaren tot de Helmstraat uit. De kerk was ook toegankelijk voor leken. De afbeelding rechts laat het complex zien zoals dat er in 1644 bij lag. Men streefde naar het bezit van het hele blok tussen Spil- en Helmstraat maar de Sint Joriskapel heeft men nooit weten te bemachtigen. Ook bleef tot 1927 de kerk, begonnen eind 13^e eeuw en gewijd 1294, ingebouwd achter huizenrijen.

en Albigenzen. De orde had echter zo'n aantrekkingskracht dat in 1277 al 404 mannenkloosters en 58 vrouwenkloosters werden geteld, verspreid over heel Europa. De dominicanen kennen ook een tweede en derde orde. De aandacht van Guzman ging uit naar intellectuele vorming, theologiestudie en een kritische houding ten opzichte van samenleving en de kerk in 't bijzonder. Deze theoretische instelling bracht paus Gregorius IX ertoe de dominicanen in 1232 te belasten met de kerke-

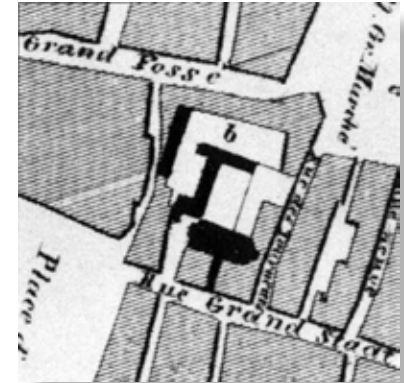

Boven: Het kloostercomplex der Dominicanen in zijn grootste omvang.
Rechts: Het gebouw van de HBS op het kloostercomplex aan de Helmstraat
RR: Het eerste Entre Deux met daarin o.a. het Bonnefantenmuseum.

Door de eerder vermelde rol bij de inquisitie ging bij een aanslag in 1577, naweeën van de beeldenstorm(?), het gehate klooster in vlammen op, waarbij de hele bibliotheek werd vernietigd. Van het herbouwde klooster (1644) vindt u hiernaast een gravure. In de Staatse tijd weerden de dominicanen zich tegen inmenging van de nieuwe heersers, met speciale cursussen om zich tegen protestantse argumentatie te wapenen. Dat had tot gevolg dat de orde tijdelijk uit de stad werd verdreven. Na opheffing door de Fransen werden de dominicanen andermaal uit de stad verdreven om er nooit meer terug te keren. In een deel van het klooster werd begin 19^e eeuw het gymna-

sium gevestigd waar in 1864 de HBS bijgevoegd werd. Deze combinatie kreeg in 1885 een nieuw gebouw (foto p.13). Tegelijk met de bouw van het nieuwe schoolgebouw kon het smalle kronkelige steegje ten westen van het complex, met de weidse naam Helmstraat, opnieuw geroid en aanmerkelijk

verbreed worden. Zie plattegrond rechts voor oude situatie. Nadat de school in september 1968 naar een nieuw gebouw buiten het centrum verhuisde werd het oude schoolgebouw in 1969 gesloopt en begon de bouw van de Grand Bazar, beter bekend als Entre Deux (Places). Dat gebouw werd in 2007 weer vervangen door de omvangrijke nieuwbouw van het huidige Entre Deux.

Dominicanerkerk

De bouw van deze gotische kerk startte in 1267 en ingewijd werd ze in 1294. In de 14^e en 15^e eeuw werden zijkapellen aangebouwd en in 1617 het koor verder uitgebouwd. De kapconstructie is nog steeds de originele, volgens onderzoek daterend van 1277 (oostelijke) en eind 14^e eeuw (westelijke).

Boven: Plattegrond Helmstraat voor de verbreding ten koste van het kloostercomplex

Links: Interieur Dominicanerkerk voor de inrichting tot boekenwinkel

De kerk kende twee omvangrijke restauraties: 1912-7 door Sprenger. m.m.v. Cuypers en 2005-7 door R.Brouwers. Veel zorg is de laatste keer besteed aan de diverse fresco's. Die aan de noordwand (zijbeuk) in het tweede vak is uit 1337 en daarmee de oudst bekende muurschildering in Nederland. Zij werd ontdekt door Victor de Stuers en is door hem in tekening gebracht. De gewelfschilderingen zijn uit 1619 en gemaakt door de monnik Jan Vasoens.

De kerk heeft nooit een toren gekregen; het bleef bij een dakruiter die alleen van tekeningen bekend is maar in de 19^e eeuw sneuvelde.

Toen het klooster in 1797 opgeheven werd bleef de kerk voorlopig in gebruik bij de Sint Jansparochie, alhoewel delen onderverhuurd werden en diverse bestemmingen gehad hebben. Daarbij werd de inboedel over diverse kerken en kapellen verstrooid of ging verloren. Absoluut dieptepunt was recent het gebruik als fietsenstalling.

Van het complex is alleen de kerk en een fractie van een vleu-

*Boven: De Dominicanerkerk als fietsenstalling
Rechts: De lokatie van het Bogaardenklooster*

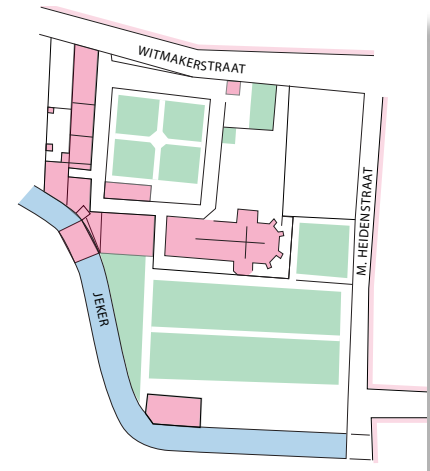
gel over, die op de gravure (links) nog in volle glorie aanwezig is. Deze vleugel stamt uit de tijd van de herbouw van het klooster in 1660-4 en werd in 1926 gerestaureerd.

In de kerk is sinds eind 2007 boekhandel Selexyz gevestigd. De hele inrichting is zodanig gemaakt dat die zonder schade aan de kerk weer te verwijderen is. Tot begin 20^e eeuw was er vanuit de Grote Staat een steeg naar de ingang van de kerk in de zuidbeuk, die is op de plattegrond links nog zichtbaar.

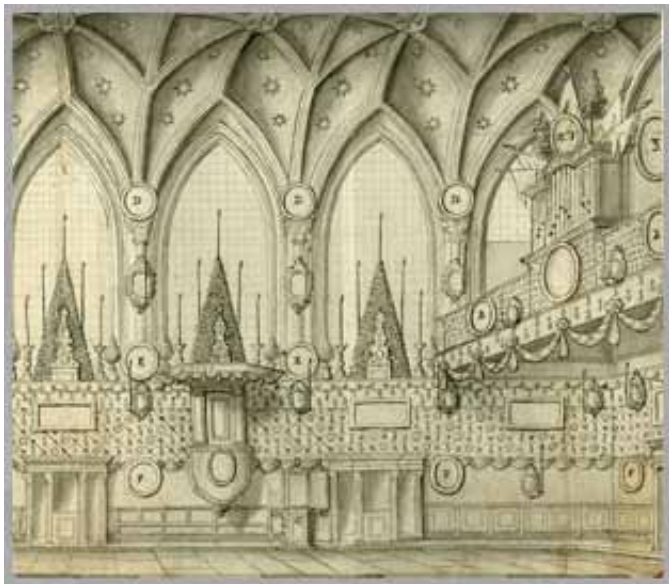
In de serie "Vierkant Maastricht" is een boek uitgegeven over de orde, de Maastrichtse vestiging, de school en de verbouwing tot boekhandel. ISBN 9058420302, Dominicanen: geschiedenis van kerk en klooster in Maastricht, Stichting Historische Reeks Maastricht, 2006

Bogaarden, Begaarden

Bogaarden zijn de mannelijke variant van begijnen. De stichting zou in 1221 plaats hebben gehad. Per definitie is het een leken- en geen kloostergemeenschap. Hen werd bijvoorbeeld, met alle leken- en derde-ordegemeenschappen, al vroeg verboden een scapulier te dragen (concilie van Konstanz,

1416). De gemeenschap in Maastricht woonde sinds ±1250 aan de Witmakerstraat. Zij kregen daar van het OLV-kapittel een kapel ter beschikking. In 1359 (Ubachs, 1268: Von Geusau) namen de bogaarden de regel van de derde orde van Franciscus aan. Zij verdienden de kost met weven, lakenbereiding, schrijven en boekbinden. Eind 13^e eeuw lieten enkele broeders zich tot priester wijden en vroeg de orde het OLV-kapittel toestemming de kapel uit te breiden tot kerk, diensten te houden en een kerkhof aan te leggen. Zij gaven tot 1765 ook onderwijs in Latijn en Nederlands. Het was hen toegestaan te bedelen.

Het verhandelen van door hen vervaardigd textiel bracht hen voortdurend in conflict met het lakenweversgilde; dat kreeg het voor elkaar dat de bogaarden, zeer tegen hun zin, onderworpen werden aan de gildebepalingen. Bij de opheffing in 1796 woonden er nog elf broeders en vier werkbroeders.

Bogaardenklooster

De bogaarden hadden hun klooster met kapel aan de Witmakerstraat, in de driehoek tussen deze straat, de M. Heidenstraat en de Jeker.

Als bouwbegin wordt 1268 genoemd.

Na de opheffing in 1796 werd het hele complex gesloopt en vervangen door woningbouw. Het topstuk van het klooster, een ivoren Christusbeeld, verdween bij de opheffing en is nooit meer gevonden. Op het moment van opheffing woonden er nog 9 religieuzen en 4 broeders in het klooster. In 1798 werden de gebouwen aan particulieren verkocht die er woonruimte inrichtten. Er is niets overgebleven dan een spaarzame afbeelding van het interieur van de kapel. Von Geusau meent te weten hoe het complex er uit zag, waarvan op p.15 een plattegrond.

*Boven: Het Bogaardenklooster op de Parijse maquette
Links: Interieur van de kerk op het Bogaardenklooster*

Duitse orde

Deze ridderorde ontstond in 1189 als een gemeenschap van monniken met als doel verzorging en verpleging van gewonde kruisvaarders. Zie de link (Wikipedia) voor uitgebreide geschiedenis van de orde. De vestiging in Maastricht (eerste vermelding 1282) was een filiaal van de commanderij Alden Biesen in Belgisch-Limburg. Oorspronkelijk was een adellijke titel helemaal geen voorwaarde voor toetreding, maar de praktijk werd anders. Vanuit de Nieuwe Biesen werden drie maal per week aalmoezen verstrekt aan armen en monniken van de kloosters van de augustijnen, dominicanen en capucijnen. In

Boven: Nieuwe Biesen, het klooster der Duitse Orde, daar waar nu het Bassin is.

Rechts: Het borstkruis en habijt der Duitse Orde

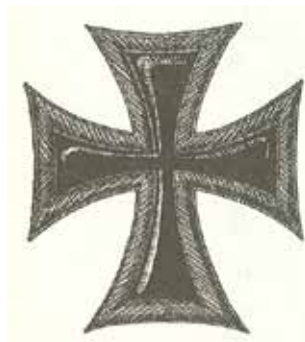
1795 werd de commanderij door de Fransen opgeheven, wat ook tot gevolg had dat het Maastrichtse filiaal sloot. De orde bestaat nu alleen nog in Oostenrijk.

Klooster Nieuwe Biesen

In 1358 kreeg de orde verlof tot het bouwen van een kapel. Zij bleven wel onderworpen aan de pastoor van Sint Mathijs. In 1362 werden de voorwaarden door de orde geaccepteerd en kon de bouw beginnen.

Bij het beleg door Parma (1579) raakte het complex zwaar beschadigd maar in 1586 werd alles, met hulp van de bevolking, weer herbouwd. In 1794 was het weer raak; met het aangrenzende Antonietenklooster werd het complex opnieuw beschadigd. Na opheffing van de orde (1795) werd niet opnieuw opgebouwd. Bij de aanleg van het Bassin (1825) verdwenen de laatste restanten. Waar de tuin zich bevond staat het oudste deel van de papierfabriek (toen Lhouest/KNP, nu Sappi).

http://nl.wikipedia.org/wiki/Duitse_Orde

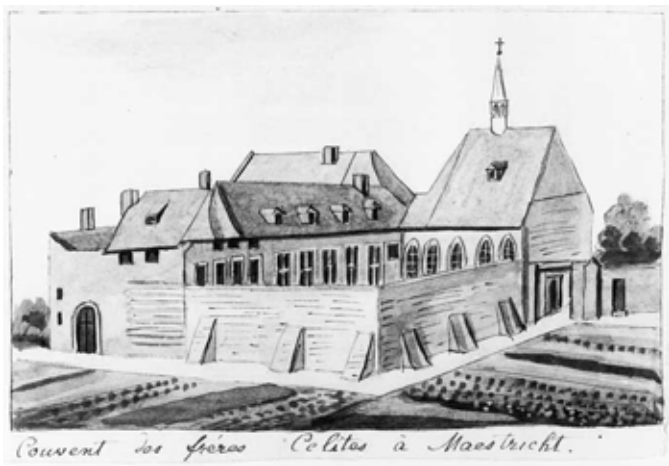

Cellebroeders, Celieten, Alexianen, Lollarden

Deze congregatie van lekenbroeders ontstond 1259 uit de begijnen- /bogaardenbeweging. De pauselijke goedkeuring kreeg de orde pas in 1472 van paus Sixtus V, toen zij de regel van Augustinus gingen naleven. De doelstelling is vanouds de verpleging van zieken, zwakzinnigen en onbedeelden. Grote diensten leverden de cellebroeders tijdens de vele pestepidemieën, toen ze buiten verpleging ook de pestdoden begroeven. Menig stadsbestuur was willig de cellebroeders binnen de stad uit te nodigen, zo ook het Maastrichtse. Al sinds ±1360 zou er een groep in de stad werken, waarbij de stad een flinke vinger in de pap hield. De congregatie, voorlopig zonder eigen klooster, leefde een min of meer seculier leven die afhankelijk waren van de betalingen door de stad. Zij verpleegden ook particulieren, maar het vreemde beloningsstelsel (1-3 gld. ná overlijden van de patiënt) wekte de achterdocht van de bevolking als zouden de cellebroeders alleen baat hebben bij een snel overlijden.

Het klooster kwam er in de eerste helft 16^e eeuw toch, aan de Cellenbroedersstraat. Daarvoor was in 1539 goedkeuring van

het Sint Servaaskapittel verkregen. Dominant op het terrein was de kapel, die er vandaag nog staat (zie rechts). Philippus van Gulpen tekende in 1846 het toen nog ongeschonden complex; klik hier voor afbeelding.

Na opheffing van het klooster in 1797 deden de gebouwen achtereenvolgens dienst als gevangenis, brouwerij, ziekenhuis (1806), krankzinnigengesticht (tot 1821), pakhuis voor de bank van lening (1822-1924) en remise voor de stadsbus ná 1924.

Het grootste deel van het klooster werd in 1940 afgebroken, een laatste deel nog in 1950. Alleen de kapel en de zuidvleugel, die tegen de kapel aangebouwd is, bleven over. Die vleu-

Boven: Het kloostercomplex eind 18e eeuw

Re.bov: Toestand voor de restauratie

Rechts: Gerestaureerd interieur met orgel

gel is van mergel met een vakwerk verdieping (zie foto p.18).

Cellebroederskapel

Dit zaalkerkje van mergel uit de eerste helft 16^e eeuw kwam in de 19^e eeuw in handen van de broeders der Onbevleete Ontvangenis, die het in 1963-6

restaureerden en weer in gebruik stelden. Sinds 1995 is het in eigendom van een stichting die de kapel verhuurd voor diverse evenementen, zoals concerten en trouwerijen. Het orgel stamt uit het Witte Vrouwenklooster (afbeelding onder).

Kruisheren

De Ordo Sancti Crucis ontstond in België, opgericht door Theodoor van Celles, een reguliere kanunnik die in 1206 deelgenomen had aan de kruistocht tegen de Katharen. Het eerste klooster werd 1211 gesticht in Clair-Lieu bij Huy, dat uitgroeide tot het Generaal Kapittel. De eerste kloosters in Nederland kwamen in Asperen (1318) en Cuyk (1367). Kloosterlingen van die vestigingen, op reis naar Huy, logeerden regelmatig in Maastricht. In 1436 viel dat samen met de Heiligdomsvaart en was er geen bed meer beschikbaar. Egidius van Elderen stelde een aantal huizen aan de Kommel ter beschikking. Aansluitend bood deze de huizen als onderkomen aan het kapittel aan, op voorwaarde dat het een permanent bewoond klooster zou worden. Het kapittel accepteerde het aanbod en na goedkeuring door het Sint Servaas-kapittel (1437) betrokken een

aantal kloosterlingen uit Venlo deze huizen. Men begon in 1440 met de bouw van de kerk, daarna kwam in 1480 de oostvleugel (Kommel) en in 1483 pas de westvleugel (Kruisshengang). Die laatste werd in etappen gebouwd tot 1517. In 1520 werd de zuidvleugel geheel vernieuwd. Het gastenverblijf is altijd een belangrijk

onderdeel van het klooster geweest.

De bezigheden bestonden aanvankelijk uit het mislezen in de 2e en 3e Orde-kloosters en diverse parochies. Verder sprongen zij in bij de verpleging tijdens pestepidemieën (in het bijzonder 1529), wat de paters een zeer goede naam bij de Maastrichtse bevolking bezorgde. Het klooster was zo populair dat de bezetting in de 16^e eeuw bijna geheel uit Maastrichtenaars bestond. In rustiger tijden kopieerden zij boeken en deden aan boekbinden. Na de uitvinding van het boekdruken werd een drukkerij gevestigd.

In 1453 kochten de paters het 'huis van de bogenmaker'. Dat werd afgebroken waarna de Kruisshengang (aanvankelijk Kokartsruwe) gerooid kon worden.

Bij het beleg van Parma (1579), Frederik Hendrik (1632) en Lodewijk XIV (1673) werd het klooster telkens beschadigd. De aanvankelijke bezetting van 25 paters slonk tot 9 á 12. Slechts één pater had bijvoorbeeld de Spaanse furie (1579) overleefd. De orde werd in 1796 door de Franse overheerser opgehe-

ven. Er woonden toen nog 8 paters en 2 lekenbroeders. Het complex kreeg een militaire bestemming: munitiemagazijn, kazerne, bakkerij en kledingmagazijn. Na de Fransen kwam de orde niet meer terug in Maastricht en bleef het complex in gebruik bij het nederlandse leger. De gebouwen werden in 1910 in gebruik genomen door het Rijkslandbouwproefstation tot dat einde jaren '70 naar Wageningen vertrok. In 2003 werd het complex omgebouwd tot hotel.

Kruisherkerk

De bouw van de Kruisherkerk begon in 1440 en kwam gereed in 1459. Eerder (1438) was een noodkerkje gebouwd. De

wijding volgde in 1470. De ramen waren een geschenk van het O.L.V.-kapittel.

Door een blikseminslag in 1480 stortte de toren in en raakten de klokken ernstig beschadigd. De toren werd herbouwd maar niet meer tot zijn oorspronkelijke hoogte. De kerk als geheel raakte tevens door de eerder genoemde belegeringen opnieuw beschadigd.

De zuidelijke muur van de kerk wordt in beslag genomen door 5 kapellen en vormt met het aangebouwde klooster een gedeelde bouwmuur. Er was altijd, ook nu nog, een directe doorgang van klooster naar kerk. Door opheffing van het klooster in 1797 verloor de kerk zijn functie en kreeg zij een militaire bestemming. Na de Franse tijd werd de kerk tentoonstellingsruimte, vergaderzaal en stempellokaal voor werklozen.

In 1897-1914 is er een restauratie uitgevoerd en in 1941 (effectief pas in 1947) werd de kerk aan het proefstation toegevoegd.

In 2003 is de kerk verbouwd tot receptie en lounge/bar/ontbijtzaal van het Kruisherkerk-hotel.

Boven: Westwerk van de Jezuietenkerk. Rechtsboven: Ignatius van Loyola

Jezuieten, Sociëteit van Jezus

Deze orde werd in 1539 gesticht te Rome door de Spanjaard Ignatius van Loyola, samen met Franciscus Xaverius en Petrus Faber. De pauselijke goedkeuring volgde in 1540. Opvallend is het ontbreken van eigen ordekleding en een specifieke doelstelling. Dat laatste zou al snel onderwijs worden; ook voor Maastricht was tot eind 18^e eeuw middelbaar en hoger onderwijs zonder Jezuieten ondenkbaar. In 1597 stond de Maastrichtse burgemeester Grootclaes zijn woonhuis aan het O.L.Vrouwplein aan de Jezuietenorde af teneinde een klooster te kunnen stichten. In 1606 werd de eerste steen gelegd van de kerk aan de Bredestraat. Aangezien op resterende gebouwen het bouwjaar 1609 aangegeven wordt is het klooster ongeveer gelijktijdig gebouwd. Er werd begonnen met lesgeven aan hun eigen college maar, met stedelijke subsidie, ook aan de stedelijke Latijnse school. Dit wel met een onderbreking van 1639-73, toen de Jezuieten door de Staatse regering uit de stad verbannen werden, omdat zij weigerden de eed van trouw aan de Staten-Generaal af te leggen. Vergelijk de foto op p.23 met de tekening links van Philippus van Gulpen van medio 18^e eeuw.

De orde der Jezuieten heeft altijd een moeizame relatie gehad met wereldlijke machten, maar opzienbarend was het pauselijke verbod van de orde in 1773, dat tot 1814 geduurd heeft. De orde is op deze plek niet meer teruggekeerd, ook niet na 1814. De goederen werden in 1639 genaast door de Staten en in

1786 aan de stad cadeau gedaan, ter compensatie voor kosten en overlast door het garnizoen. Het klooster werd in 1789 gedeels afgebroken en de kerk omgebouwd tot theaterzaal (zie rechts). De delen die zijn blijven staan liggen aan de, na de sloop gerooide Achter de Comedie,

nrs. 14 en 16. Het eerste pand werd in 1787 omgebouwd tot Latijnse school en het tweede was de voormalige refter met aangebouwde O.L.Vrouwe-toren (zie foto). Een voor de stad belangrijk deel van het grondstuk werd gebruikt om de Heerenstraat (nu: Minckelersstraat) te rooien voor een betere noord-zuid verbinding met het noordelijke deel van de stad.

Jezüitenkerk

Deze mergelkerk in Jezüitenbarok werd gebouwd tussen

Boven: Restant van het Jezüitenklooster Achter de Comedie.

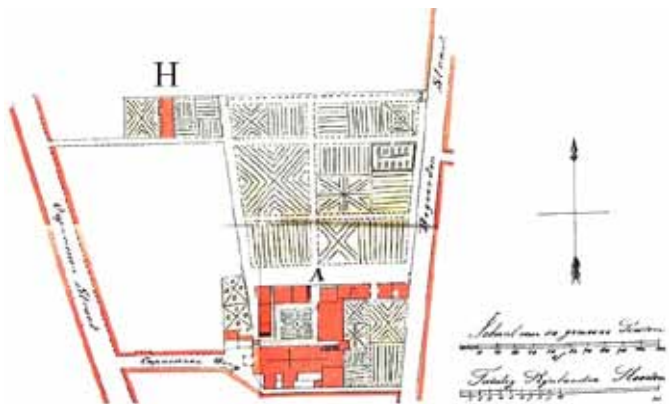
Rechts: De Jezüitenkerk werd eind 18e eeuw verbouwd tot schouwburg en medio 20e eeuw voorzien van een toneeltoren.

1606 en 1614. De stad stelde twee maal geldbedragen ter beschikking en het Sint Servaaskapittel twee partijen mergelblokken uit hun eigen groeve in Heer. De bouw geschiedde in eigen beheer, naar plannen van pater Huyskens. In 1614 werd de kerk gewijd aan Petrus en Paulus.

Na de opheffing van de orde door de paus in 1773 sloot ook de Maastrichtse vestiging. In 1788-9 verbouwde Matthias Soiron de kerk tot theaterzaal. Het koor werd een trappenhuis en over het hele schip werd een verhoogde vloer ingebracht. De ingang verschoof van de west- naar oostgevel. Van de oorspronkelijke kerk was al snel niets meer te herkennen. In 1877-

79 werd nog eens ingrijpend verbouwd door J.E.Rémont, naar voorbeeld van de Muntchouwburg in Brussel. Sindsdien wordt de schouwburg 'Bonbonnière' genoemd. De voor het exterieur ingrijpendste verbouwing volgde in 1955, toen er een toneeltoren gebouwd werd waardoor de westgevel zijn wanstaltige uiterlijk kreeg.

Capucijnen, Kapucijnen

De orde der Capucijnen is 1525 in Midden-Italië binnen de Franciscaner orde (Observanten) ontstaan en pauselijk goedgekeurd in 1528. Ze stonden bekend als de “Minderbroeders met de kap” en zijn inderdaad herkenbaar aan hun spitse kap (capuchon) en per definitie aan hun baard. Sinds 1619 zijn de Capucijnen een geheel zelfstandige orde.

De Maastrichter orde werd gesticht in 1609, ondanks een toen al geldend verbod op vestiging van nieuwe kloosters, maar desalniettemin op uitnodiging van het stadsbestuur. Zij waren namelijk bereid de geestelijke verzorging van pestlijders op zich te nemen, let wel: niet de verpleging. In 1611 werd begonnen met de bouw van hun klooster, tussen Capucijnenstraat en

Boven: Plattegrond Capucijnenklooster

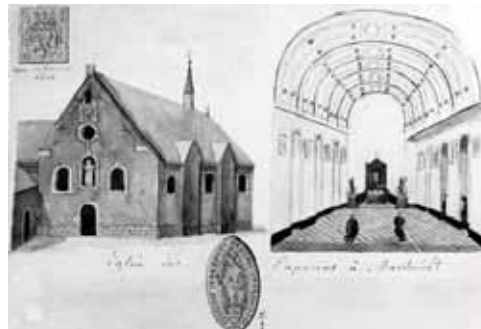
Re.bov: Gerestaureerde westgevel Capucijnenkerk in 2005

Rechts: Exterieur en interieur door Philippe van Gulpen

Bogaardenstraat, aan de Capucijnengang. In 1615 vroegen de broeders toestemming het complex te ommuren. Ze kregen die als zij periodiek hun tuin open zouden stellen voor het publiek. Na de machtswisseling in 1632 kreeg de orde het moeilijk met het protestantse bestuur en werd bijvoorbeeld het klooster beperkt tot maximaal 22 leden, waar zij zich overigens niet aan hielden.

In 1673, bij de belegering door de Fransen, raakten klooster en kerk beschadigd. Voor de herbouw mochten de Capucijnen in de stad collecteren.

Bij de opheffing in 1796 telde het klooster 25 religieuzen. De gebouwen werden een kazerne en de kapel een militair magazijn.

In 1839 kregen de joodse Maastrichtenaren een deel van het grondstuk cadeau voor de bouw van een synagoge. De rest werd in

gebruik genomen door de Broeders van Maastricht (Onbevleete Ontvangenis, priester Louis Rutten) die er onderwijs gingen geven. Eerst lager-, later ook MULO-onderwijs en zelfs een gymnastiekschool.

In 1796, na opheffing van het klooster, werd de kerk in gebruik genomen als militair magazijn.

In 1840 vestigden zich, onder aanvoering van priester Louis Rutten, diverse soorten scholen op het voormalige kloostercomplex en werd de kerk in 1870 omgebouwd tot gymlokaal.

Capucijnenkerk

Aan de Capucijngang begon in 1615 de bouw van de kerk, die er kon komen door een weldoener, baron De Lens, waarvan het wapen (Vlodrop) in de gevel prijkt.

*Boven:
Synagoge,
interieur*

*Links:
Synagoge,
exterieur
aan de
Bogaarden-
straat*

Vervolgens de **vrouwenkloosters**.

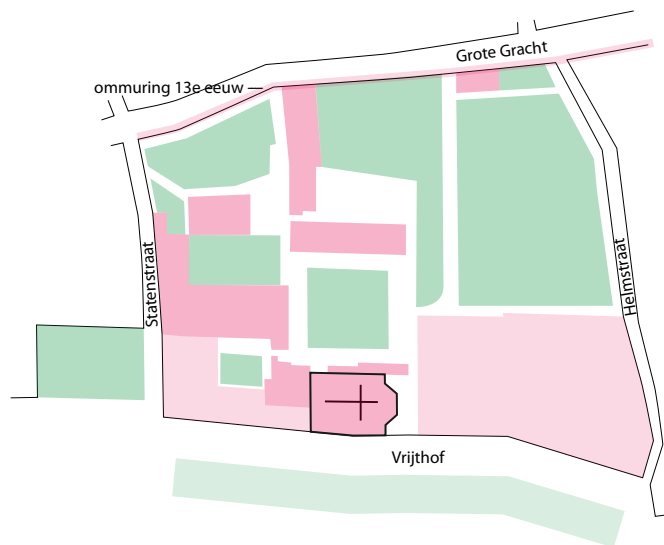
Penitenten van Maria Magdalena, Magdalenerinnen, “Witte Vrouwen”

Deze congregatie werd door Rudolf van Worms in 1224 te Hildesheim gesticht om ontspoorde vrouwen op te vangen. In dat zelfde jaar 1224 werd ook begonnen aan de bouw van kloosters in o.a. Keulen, Worms en aan de noordelijke zijde van het Maastrichtse Vrijthof, op de plek waar rond 1200 de laatste resten van de palts opgeruimd waren. De eerste vermelding van het klooster stamt uit 1229, maar het kan ouder zijn want

Boven: Het Witte Vrouwenklooster in 1671, gezien over het Vrijthof.

Rechts: Plattegrond Witte Vrouwenklooster voor de sloop en bouw ‘Generaalshuis’ (1803-05). De lichtroze delen waren verhuurd.

de pauselijke goedkeuring stamt van 1227. De naam ‘Witte Vrouwen’ danken de zusters aan hun volledig witte habijt. In 1232 namen zij de regel van Augustinus aan. De band met de Duitse orde werd in of rond 1261 ingeruild voor de (intellectuele) abdij Sint-Victor in Parijs. Dat veranderde de opzet drastisch met het gevolg dat juist alleen meisjes van onbesproken gedrag en uit de betere kringen opgenomen werden en dat de oorspronkelijke sobere levenswijze verdween. De orde kende koorzusters, werkHzusters en (tot ±15e eeuw) donatinnen. Eén van de kloosterlingen was een meisje uit Riemst dat bij haar intrede het grote zwarte Christuskruis meebracht, dat zich

vandaag bevindt in de Sint Martinuskerk in Wijck. Verreweg de bekendste bewoonster ooit was Mariken van Nieuweghen. De Witte Vrouwen hadden uitgebreide bezittingen, o.a. rond Scharn, waaraan we nog benamingen als het Wittevrouwenhof en Wittevrouwenveld danken. Voor zielzorg vielen zij onder het Sint Servaaskapittel. In de loop der eeuwen bemachtigde het klooster het gehele bouwblok tussen Vrijthof, Helmstraat, Grote Gracht en Statenstraat.

In 1796 werd het klooster door de Franse overheerser opgeheven. Er waren toen nog zestien koorzusters en vijf werkzusters. In 1803 kocht de koopman De Ceuleneer het complex en liet het slopen om er 1803-'05 een groot woonhuis te bouwen. In de periode na 1830 was dit het woonhuis voor o.a. generaal Dibbets en Des Tombes, waaraan het de bijnaam “Generaals-

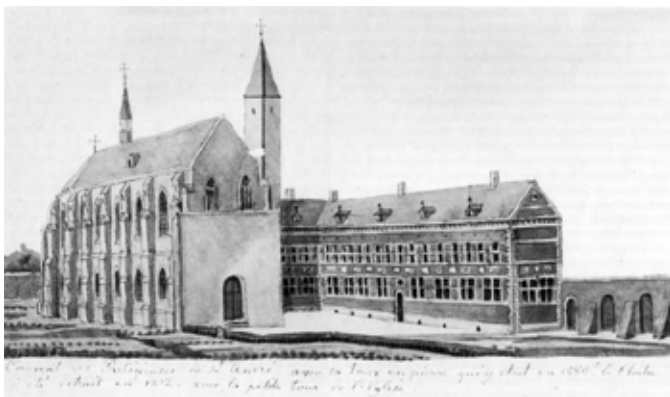

huis” dankt. In 1914 is het pand gekocht door de Gemeente Maastricht. Het gebouw was achtereenvolgens stedelijk museum en de gemeenteontvanger, het stadsarchief, stadsbibliotheek en de gemeentepolitie huisden er. In 1942 verliet het museum het pand, in 1977 het archief en in 1978 de politie. Sinds 1992 is het huis onderdeel van het Theater aan ‘t Vrijthof.

Witte Vrouwenkapel

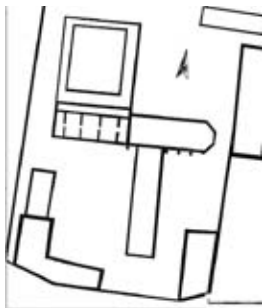
Afgezien van enkele tekeningen van het Wittevrouwenklooster met kapel (zie p.26) zijn er weinig feiten over het complex bekend. Na afbraak voor de bouw van het ‘Generaalshuis’ zijn enkele voorwerpen verhuisd naar andere kerken of kapellen. Zo kwam het beeld van de Zwarte Christus in de Sint Martinuskerk in Wyck terecht en het orgel in de Cellebroederskapel.

*Boven: Het laatste restje van het klooster werd 1985 gesloopt voor het theater.
Links: Het zgn. generaalshuis kwam in 1805 gereed als koopmanshuis.*

(Begijnen van) Sint Andries (en St. Barbara)

Ongeveer 1350 werd dit klooster als parochiaal begijnhof gesticht aan de Saxdries, nu: Achter de Barakken met in het verlengde daarvan de Maagdendries. Het hof stond onder toezicht van de Sint Matthijsparochie. De bouw van de kapel startte in de jaren daarna (1350-75). De begijnen verdienden de kost met

Boven: Het Sint Andriesklooster in 1746, een tekening van Phillipe van Gulpen

Links: Plattegrond van het Sint Andriesklooster (reconstructie).

Rechts: Laatste restje van het Sint Andriesklooster. Vergelijk deze resten met de tekening van Van Gulpen hierboven.

weven; zij waren aangesloten bij het kortspoeldersambacht (linnenwevers). In 1439 werden de begijnen ingekleed als tertiariissen van Sint Franciscus en werden een Derde-Ordeklooster. Door ruime schenkingen kwam het klooster tot grote bloei. Het lijkt er op dat het klooster vanaf 1491 direct onder het Sint Servaaskapittel viel.

Bij opheffing in 1796 woonden er nog acht koorzusters en een werkzuster in het klooster. De restanten, hoofdzakelijk de kapel, gaan schuil achter een hoge muur en zijn in principe niet voor het publiek toegankelijk.

In 2008 is door BAAC archeologisch onderzoek uitgevoerd op het Sphinx-terrein, met de plek waar het gesloopte deel van dit klooster heeft gestaan. Daarbij is een poging gedaan de lokaliteiten precies te reconstrueren (zie plattegrond op p.28).

Het volledige rapport is in de stadsbibliotheek in te zien (938.1 MARK).

Sint Andrieskapel

Het oudste deel van de kapel, de eerste drie traveeën, stammen uit de begintijd van het begijnhof (1350-75). Het is een een-beukige mergelkerk met driezijdig gesloten koor. Tijdens een verbouwing rond 1450 zijn daar nog twee traveeën aan toegevoegd en werd een zgn. nonnengalerij (gedeeltelijke verdiepingsvloer) ingebouwd en gotische ramen aangebracht. In 1696 werd een kelderruimte met tongewelf aangebracht.

Door oorlogsgeweld, waarschijnlijk bij het beleg door de Fransen in 1748, werd de kapel beschadigd welke schade in 1780 weer werd verholpen. In 1796 werd de kapel met de rest van het klooster geconfisqueerd en ingericht als militair depot. Na de Franse tijd, in 1820, werd de kapel verbouwd tot opslagruimte, waarbij de nonnengalerij weer verwijderd werd, de

kelder volgestort met puin, de vloer verhoogd en een volledige verdiepingsvloer werd ingebracht.

In 1893 werd de kapel weer omgebouwd voor de eredienst, waarvoor in 1902 een oksaal werd gebouwd.

Tijdens een grootscheepse restauratie in 1982-84 werden wandschilderingen ontdekt en werden de aanzetten van de voormalige nonnengalerij gemarkeerd.

In 1984 werd de kapel in gebruik genomen als archiefdepot voor het SHCL.

(Zusters van) Sint Annadal

Dit tertiariissenconvent leefde naar de regel van Franciscus (Derde orde) en vestigde zich, met toestemming van de bisschop van Luik, in 1441 in de vork van de Lantaarnstraat en Sint Jacobsstraat. Er is weinig over dit klooster bekend en al helemaal niet hoe 't er uitzag. In 1531 werd het klooster beschadigd door onlusten in de stad, die het gevolg waren van de troebelen rond de afscheiding van het Duitse Rijk.

Ondanks een bezetting van altijd onder de 10 zusters wisten zij onderling niet de vrede bewaren. In 1660 was sprake van ernstige onmin waarbij de facties binnen het klooster de Staten-Generaal en de bisschop van Luik te hulp riepen en probeerden tegen elkaar uit te spelen. De oplossing kwam door de opheffing van het klooster in 1670, d.w.z. het werd een R.K. weeshuis onder leiding van twee van de zusters. Dat weeshuis was opgericht in 1667, octrooi werd verkregen in 1668 en verhuisde in of even na 1698 naar de Lenculenstraat (vandaag: Hof van Sint Monica). De rest van de zusters

Links: De kapel van het Sint Andriesklooster.

verhuisde naar het klooster Calvariënberg, onder voorwaarde dat zij mede overgingen tot het verpleging van zieken. Dit heette een fusie van gelijkwaardige instellingen te zijn en het feit dat de ziekenhuisactiviteit van Calvariënberg in de 20^e eeuw voortgezet werd onder de naam Sint Annadal en het zwakzinnigengesticht als Klevarie

bewijst dat wel.

Na de verhuizing van de wezen van het klooster naar de Lenculenstraat werd het complex verkocht om er woningen voor in de plaats te zetten.

Klooster van Sint Annadal

Door het tijdstip van opheffing (1670) is er niets bekend over het uiterlijk van het kloostercomplex. Ook op de maquette van Maastricht (1750) komt het al niet meer voor.

Sint Catharinadal, “Faliezusters, Feijlnezusters”

Al in de 13^e eeuw woonden ten zuiden van de stad begijnen op een smalle strook tussen Jeker en muur. De vroegste vestiging in de St. Andrieskerk, meer een woonhuis, verdween in de 15^e

Boven: De lokatie van het klooster Sint Annadal.

Rechts: De resterende vleugel van het Faliezusterklooster met de restanten van de weggebroken kapel die tegen de Pater Vincktoren stond.

eeuw uit beeld. Het tweede, St. Catharinadal, werd in 1470 met toestemming van de bisschop van Luik en de stad Maastricht in een klooster omgezet, onder voorwaarden dat de bewoners geen leefregel zouden aannemen. De doelstelling was het verplegen van zieken, zwakzinnigen en pestlijders. Waarom de stad een leefregel blokkeerde wordt duidelijk als we zien dat elk slotklooster zich binnen korte tijd contemplatief werd, van de samenleving afkeerde en voor de stad van geen nut meer was. Door de uit de middeleeuwen overgebleven bijzondere sluiertoevoegde de volksmond ze al gauw falie- of feijlnezusters. Het klooster lag ingeklemd tussen 1^e en 2^e muur, maar na 1487 kwam het ruimer te liggen door de aanleg van Nieuwstad. Daardoor verloor het stuk muur tegen het klooster zijn weef functie en kon gedeeltelijk afgebroken worden. Om voorlopig onbekende redenen werd het klooster in 1647-52 geheel opnieuw opgetrok-

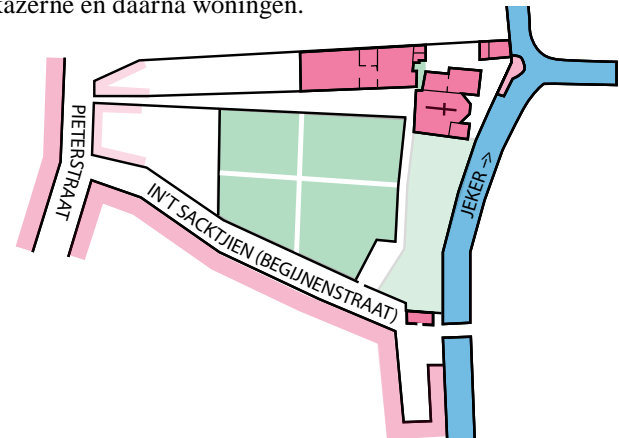

ken en een kapel gebouwd die met zijn koor tegen de muurtoren geleund stond (zie afb. boven). Het doorstromen naar een echt klooster, mèt leefregel, bleef toch niet uit. In 1674 namen de zusters de regel de tertiariissen van Franciscus aan en werd het een Derde Ordeklooster. De ziekenverpleging werd overgedaan aan de zojuist gevestigde Grauwzusters (zie hieronder). Vanaf dat moment leefden de zusters van het wassen en herstellen van kerklinnen en borduren van liturgische kleding. In 1796 werd het klooster door de Franse overheerser opgeheven; er woonden toen nog zes zusters en een novice.

*Boven: De Pater Vincktoren voor de restauratie. Achter het muurfragment het Faliezusterklooster en -kapel.
Rechts: Plattegrond Faliezusterklooster*

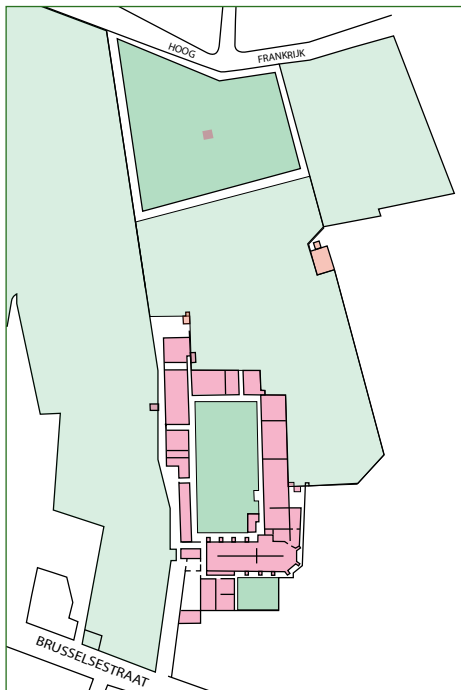
Faliezusterklooster en -kapel

De restanten van het Faliezusterklooster, ooit begonnen als begijnhof Sint Catharinadal, vinden we aan de Begijnenstraat, het tegenwoordige Faliezusterpark. Het begijnhof werd gevestigd in de 'poort van Pietersheim', eigendom van de familie Merode, werd gesticht door Elizabeth, dochter van Henricus de Molendino oud-schepen van Maastricht en ging in 1470 over in een klooster. Het kloostergebouw dat we nu kennen is een herbouw uit 1647-52 in Maaslandse renaissance. Van de in 1647 begonnen kapel rest alleen nog een ruïne, maar daar is nog goed aan te zien dat de kapel met het koor tegen de muur en Pater Vincktoren gebouwd stond. De grote vleugel heeft een trapgevel aan de westzijde en een vakwerkfaçade aan de oostzijde. Deze kloostervleugel kreeg na de opheffing van het klooster (1796) nieuwe bestemmingen. In 1814 werd het een kazerne en daarna woningen.

Josephatsdal, Zusters van de Beyart

In 1476 kocht een priester, Gerard de Bruyn, een herberg achter de Brusselsestraat om er een klooster te stichten. Datzelfde jaar nog nodigde hij een zevental zusters van een franciscanessenklooster in Peer uit om zich op het terrein te vestigen. In 1480 volgde de toestemming van het Servaaskapittel en de proost nam het patronaat op zich. In 1481 stemde ook de bisschop van Luik in met de vestiging. In 1480 startte de bouw van klooster en kerk, welke laatste in 1510 gewijd kon worden (Joh. de Doper). In de Beyart huisden veel vrouwen uit adellijke families, soms zelfs van hoge adel zoals de nicht van Karel V. Dat bracht behalve ruime inkomsten ook talrijke privileges vanuit het Spaanse hof met zich mee.

Omdat het klooster zo dicht tegen de stadsmuur lag brachten de diverse belegeringen regelmatig grote schade toe, het laatst in 1794 toen het hele klooster in brand geschoten werd en daarna onbewoonbaar was. Bij de opheffing woonde de 15 koorzusters en vier werkzusters bij particulieren in.

Klooster en kerk Josephatsdal

Na de brand van 1794 bleven alleen wat stukken buitenmuur staan. In 1797 ging het complex met zijn ruines over in particuliere handen en na enige tijd in die van het Burgerlijk Armbestuur. Die verkocht het in 1893 aan de Broeders van de Onbevleete Ontvangenis, die het geheel in 1894 slechtten om er een nieuw (mannen-)klooster en opleidingsinstituten te bouwen. Een muurfragment van de zuidelijke kerkwand mocht ter nagedachtenis overeind blijven en staat nu onder monumententoezicht (afbeelding boven).

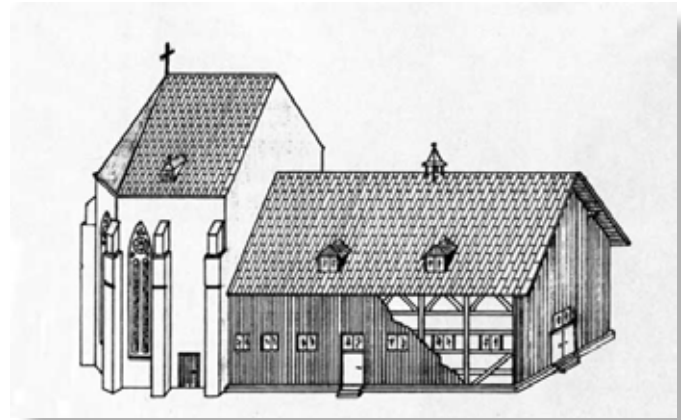
(Begijnen van de) Nieuwenhof, Sint Catharina Bongart

In 1251 werd direct ten zuiden van de stad het begijnhof St. Catharina Bongart gesticht, in de driehoek St. Pieterstraat, de Jeker (nu Kleine Looierstraat) en de 1^e muur. Door de drukte rond de poorten en de steeds overstromende Jeker werden de begijnen in 1265 gedwongen hun behuizing te verlaten. Zij vestigden zich, dankzij een legaat, verder buiten de stad aan de splitsing van de Jeker, waar nu de Tapijnkazerne staat. Dat werd de Nieuwenhof, liggend op grondgebied van Sint Pieter. Het zojuist verlaten hof wordt verder de Aldenhof genoemd. In 1482 verlieten de begijnen hun hof opnieuw op last van de stad, die van 1484-9 een nieuw begijnhof *binnen* de muren voor ze bouwde. Daarmee werd ontliep de stad een driegende kerkelijke straf. Deze nieuwbouw werd de tweede Nieuwen-

hof aan de Zwingelput. Aansluitend werd begonnen aan een kapel, waarvan in 1492 de absis gereed kwam en in 1493 een schip aangebouwd werd. Tot 1666 werd het klooster verder uitgebouwd.

In 1502 gelastte de bisschop van Luik de begijnen hun hof om te vormen tot een Derde Orde-klooster naar de regel van Franciscus. In 1568 kwam daar verplicht de clausuur bij maar de volledige invoer van al die maatregelen werd uitgesmeerd tot 1624, afgerond door nieuwe statuten in 1625. Toen was de Nieuwenhof dan ook wel een echt klooster geworden; de zusters droegen een bruin habijt met een zwarte kap. Zij leefden van het geven van onderwijs, aangevuld met het huisvesten

van proveniersters. In 1652 begon een programma van verbeteringen en nieuwbouw aan het klooster.

In 1788 moest vastgesteld worden dat het klooster door wanbeheer failliet was en alleen door de Bank van Lening draaiende gehouden werd. De oplossing kwam met de komst van de Fransen die alle kerkelijke instellingen in 1796-7 sloot. Er woonden toen nog 23 zusters en zes werkzusters. Van 1801-1813 was het klooster een werkplaats waar gevangenen tewerkgesteld werden, zoals dat toen ging met kettingen en stalen kogels aan de benen.

In 1794 hadden de Maastrichtse wezen en krankzinnigen hun Armenhuis aan de Grote Looierstraat moeten verlaten, omdat

Boven: Op deze tekening van 1494 is het koor gereed en het schip nog een provisorische vakwerkshuur.

Links: Een recente foto van de kapel van de Nieuwenhof.

dat Frans militair hospitaal was geworden. Sindsdien werden ze in twee armzalige huurhuizen in de stad ondergebracht, maar in 1797 kregen ze de Nieuwenhof ter beschikking, waar echter ook zieken werden verpleegd. Medio 19^e eeuw volgde een verbouwing door P.J. Cuijpers die het complex ombouwde tot R.K. Armenhuis, later omgevormd tot R.K. Gesticht de Nieuwenhof. De verzorging van de patiënten en bewoners kwam op de schouders van de Zusters Onder de Bogen en (tot 1896) de Broeders van de Onbevleete Ontvangenis. In 1980 werd de Nieuwenhof, dat toen alleen nog maar weeshuis was,

Boven: Het kerkerschap dient nu als collegezaal.

Rechts: De cour is gedeeltelijk afgedekt door een glasdak.

gesloten en na weer een verbouwing door de UM in gebruik genomen (1981). De kapel is nu collegezaal (zie foto links). In 1988 heeft de universiteit het complex definitief gekocht en verbouwd. De cour kreeg gedeeltelijk een glasdak.

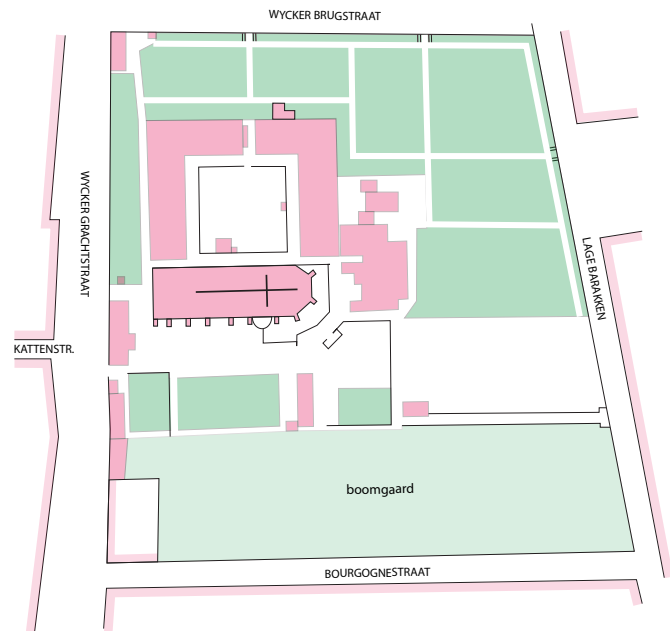
Nieuwenhofkapel

Toen in 1484 de bouw van het begijnhof de Nieuwenhof begon zal in de jaren daarna ook met de bouw van een kapel begonnen zijn. In 1492 kwam in elk geval de mergelstenen absis gereed met 5 gotische boogvensters (zie foto) en in 1493-4 een kerkship in vakwerkbouw. De kapel was gewijd aan de HH. Catharina en Gertrudis. In 1661-6 werd het schip in vakwerkbouw vervangen door een mergelstenen bouwwerk, zoals dat

vandaag nog te zien is.

In 1981 werd het klooster, inclusief de kapel in gebruik genomen door de Universiteit van Maastricht en na definitieve aankoop in 1988 intensief verbouwd. De kapel dient nu tot collegezaal, zoals op de foto op pag. 35 te zien is.

Annunciaten, Annunciaden, Annonciaten, Zusters van de Tien Deugden van Maria

Van deze orde bestaan diverse takken in Italië en Frankrijk, waarvan de laatste zich ook tot de Zuidelijke Nederlanden uitstreckte, waaronder Maastricht. De orde werd gesticht in 1408, de Franse tak in 1501. In dat zelfde jaar volgde de pauselijke goedkeuring.

In 1517 plaatste de paus deze orde onder toezicht van de Franciscanen. Diverse bronnen, waaronder Von Geusau, wijzen Joanna de Valois, de dochter van de Franse koning Lodewijk XI en zuster van de Franse koning Karel VIII, aan

als stichteres van de Franse tak maar die voegde zich, en dat weer volgens Ubachs, pas in 1503 bij de eerste groep religieuzen. De kleding was tamelijk bont met een bruin of grijs habijt, rood scapulier, witte mantel en zwarte sluier, blauw lint om de hals met medaillon en een gordel met 10 knopen en drie kwasten plus een rozenkrans. In Frankrijk bestonden ook afwijkende kleuren, getuige de afbeelding boven van een overste der Annunciaten.

Het Maastrichtse filiaal werd in 1614 gesticht, onder de uit-

Boven: Het habijt van de Annunciaten verschilde van klooster tot klooster. Links: De plattegrond van het Annunciatenklooster laat zien hoe groot het complex wel geweest is.

drukkelijke voorwaarde dat het klooster nooit financieel ten laste van de stad zou komen. Er werd een stuk grond van drie bunders overgenomen van de Jezuïeten aan de Wyckerbrugstraat, tussen de Wyckergrachtstraat en Lage Barakken. In het zuiden grensde dit grondstuk aan de Bourgognestraat. In 1615 trokken de eerste zusters vanuit het zusterklooster in Leuven in. Het was een contemplatieve orde en de zusters leefden van handwerken en het vervaardigen van kleding. De Maastrichtse annunciaten waren befaamd om hun vlechtwerken van stro.

Boven: Het Annunciatenklooster, gezien over de Heugemer Overlaat.

Na de opheffing in 1796 door de Fransen huisden nog 24 zusters en negen novicen in het klooster. Dat werd in 1798 verkocht aan een particulier en raakte met de jaren bebouwd met woonhuizen.

Annunciatenklooster en -kerk

Het klooster nam het gehele bouwblok Wyckerbrug-, Wyckergracht- en Bourgognestraat en Lage Barakken in beslag. De ingang van het complex was aan de Wyckergrachtstraat. Ter plaatse van het huidige huisnummer 9 is ter herdenking een gevelsteen aangebracht.

Door de gulle giften van proost Boonen van Sint Servaas kon het complex riant opgezet worden. Het klooster werd een groot gebouw met vier vleugels. De kerk werd bepaald prachtvol, wat de Maastrichtenaren deed verzuchten dat dit toch de fraaiste kerk van Maastricht was geworden. De kerk had een bovenkerk met zelfs een bovenkoor. Een kloostermuur langs de Wyckerbrugstraat met zeven dichtgemetselde ramen heeft nog vele decennia het beeld van die straat bepaald, tot ook die ter gelegenheid van de in 1892 aanlegde Percée gesloopt werd en de gevelwand gesloten kon worden.

In 2009-10 is archeologisch onderzoek gedaan op het terrein. Van het kerkgedeelte bestaan in ieder geval nog de muren van het koorgedeelte en van het verdere kloostercomplex een muur ten zuiden ervan. In de muren zijn nog vele details te herkennen, zoals lagen mergelblokken, hardsteen, dichtgemetselde deuren en steunberen (kerk). De muren zijn vermoedelijk tot volledige hoogte bewaard gebleven (dakrand zichtbaar). Het terrein wordt echter herontwikkeld (muren worden, zoals het er nu uitziet, niet behouden).

Zusters van Tienen

Deze zusters uit het Alexianenklooster te Tienen (B) waren misschien wel kloosterzusters, de locatie Sint Servaasgasthuis in Maastricht waarnaar ze uitgezonden werden was zeker geen klooster. Een gasthuis in de middeleeuwen was geen ziekenhuis maar meer een herberg met extra faciliteiten, opgezet door het Servaaskapittel om de grote stroom pelgrims in goede banen te leiden (zie hieronder).

De grauw- en zwartzusters, voortgekomen uit de Alexianen, waren lekenzusters, kwamen voor in alle schakeringen tussen begijn en slotzuster en volgden de kloosterregel van Augustinus. Hun patrones was Elisabeth van Thuringen, de heilige die zelf haar leven in dienst van de verpleging van armen had gesteld. In 1615 kwamen tien zusters van deze congregatie aan

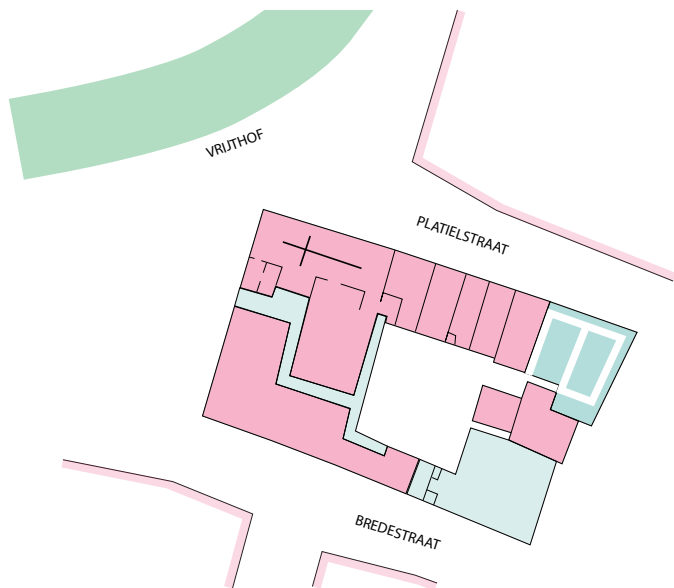
in Maastricht om de verzorging van de passanten van het Sint Servaasgasthuis op zich te nemen. Over hun wel en wee wordt niet veel gerept, ook niet of zij het einde van het eigenlijke gasthuis gehaald hebben of al eerder weer vertrokken. Medio 18^e eeuw schrijft Philippus van Gulpen onder de tekening rechtsboven: Convent des religieuses du Gasthuys, waarmee hij aangeeft dat hij het complex toen wel als een klooster aanmerkte.

Sint Servaasgasthuis

Gesticht in de eerste helft 12^e eeuw, in elk geval vóór 1171, voor

Boven: Het Servaasgasthuis, bediend door de Zusters van Tienen.

Links: Het Sint Servaasgasthuis in de 18e eeuw, door Ph. van Gulpen.

de opvang van pelgrims die het graf van Servatius bezochten. Het gasthuis lag op het grondgebied van het Servaaskapittel en was daar ook een initiatief van. De pelgrims kregen gedurende drie dagen gratis onderdak en voedsel aangeboden. Uit het reglement van 1441 leren we dat geen toegang verleend werd aan zwervers, soldaten, krankzinnigen, lijdens aan een overdraagbare ziekten (pest, lepra, syfilis) en vondelingen. Het Servaaskapittel stelde de rector aan. De verzorging werd

Boven: Plattegrond Sint Servaasgasthuis.

Rechts: Oostwand Vrijthof met de kapel van het Servaasgasthuis.

na 1615 aan kloosterzusters uit België overgelaten (zie Zusters van Tienen). Voor de financiële middelen zorgden de inkomsten uit een laathof in Wolder.

Gedurende de 17^e eeuw werd het ook armenhuis en gedurende de vele belegeringen in de 17^e-18^e eeuw militair hospitaal. Na de Franse overheersing probeerde de overheid er een burgerlijk ziekenhuis van te maken maar dat initiatief mislukte. De oude gebouwen konden dit ook bij benadering niet waarmaken. Daarna werd het een krankzinnigengesticht tot in 1847 de patiënten verhuisden naar Calvariëenberg. Tussen 1850 en 1860 werden de gebouwen afgebroken. De kapel die bij het complex hoorde was in 1821 al afgebroken. Het bouwblok werd slechts ten dele opnieuw benut; zoals vandaag te zien is werd de gevelwand in lijn gebracht met Vrijthof en Sint Jakobstraat.

Sepulchrijnen, Zusters v/h Heilige Graf, Soeurs des Bons Enfants, “Bonnefantens”

De orde van het Heilige Graf is – na de eerste kruisvaart – in 1114 ontstaan in Palestina, een ridderorde die het Heilige Graf moest bewaken. Na het verlies van Jeruzalem aan de arabieren trokken zij zich terug op Italië. De vrouwenafdeling ontstond eind 15^e eeuw, eveneens in Italië. Sepulchrijn komt van sepulcrum: christelijk graf, grafnis, holte in altaar voor reliek. De orde verspreidde zich over Italië en Duitsland met oa. een klooster in Nieuwstad bij Sittard (Guliks gebied). In 1596 waken de sepulchrijnen van daar uit naar het Sint Elisabethklooster der Alexianen bij Luik. De oorspronkelijke bewoners gaven onderwijs aan meisjes, wat hun de betiteling Soeurs des

Bons Enfants had opgeleverd. De sepulchrijnen zetten die activiteit voort en erfden de bijnaam die ze ook meenamen naar Maastricht toen zij met ondersteuning het Spaanse hof (voornamelijk Infante Isabella) daar in 1626 toestemming kregen zich te vestigen. Isabella schonk hen een grondstuk tussen Tongersestraat en Jeker, bekend als “de lage lenculen”.

In 1627 trokken vier zusters en twee werkzusters uit Visé naar Maastricht. In 1629 volgt de goedkeuring voor de vestiging door koning Philips III van Spanje. In 1632, na de verovering van de stad door Staatse troepen, vluchtten acht zusters waaronder de overste naar Luik. Door de nauwe banden met het Spaanse hof kregen de sepulchrijnen het heel moeilijk. In 1672 ontstond drie keer brand in het klooster, waarvan de eerste twee vermoedelijk aangestoken waren door een zuster met protestantse sympa-

thieën die aansluitend naar Noord-Nederland vluchtte. Maar na 1673 (de verovering van Maastricht door Lode-

Boven: De oostgevel van de Bonnefantenkapel.

wijk XIV) bloeide het klooster eindelijk op. Het terrein kon verder uitgebreid worden door de aankoop van aangrenzende tuinen.

Bonnefantenklooster

Na de moeilijke periode, zoals hier links is beschreven, werd de wederopbouw van het klooster ter hand genomen. Een keur aan weldoeners maakte dat het klooster en de kapel zeer fraai werden. De bewoners kwamen uit de beste families, vaak van adel. Maria Pleughmaekers schonk het klooster een nieuwe kapel, dat nog steeds het boegbeeld van het complex is. Een zuster van haar schonk het orgel, de abt van Gladbach het hoogaltaar en zo volgen meer schenkingen. In 1686 werd de eerste steen gelegd voor de nieuwbouw die tot 1697 duurde. De kapel kwam in 1709 gereed en kon in 1740 gewijd worden. De kruissheren lezen de mis bij de sepulchrijnen.

Tijdens het beleg van 1748 werd de kapel drie weken als kazerne gebruikt, waarna de kapel opnieuw gewijd moest worden.

Na sluiting van het Jezuïetenklooster in 1773 verhuisden een drietal beelden naar hier, waaronder een massief zilveren.

Na opheffing in 1796 van ook dit klooster moesten 17 zusters, 3 donaten en 6 werkzusters de wijk nemen. Het klooster werd opnieuw kazerne, wat het tot 1917 bleef.

Na een restauratie in 1947-'50 naar plannen van F. Dingemans werd een deel van het complex gebruikt als het Limburgs Provinciaal Museum van Kunst en Oudheden, het latere Bonnefantenmuseum. Bij een volgende restauratie in 1968-'71 onder leiding van G. Snelders kwam ook de kerk aan bod. Na het vertrek van het Bonnefantenmuseum in 1979 zijn de gebouwen in gebruik gekomen van de Universiteit van Maastricht, eerst als bibliotheek, nu als collegezalen.

Calvariënberg, “Klevarie”

Over de stichting van dit klooster is heel veel bekend. Om te beginnen omdat het pas in de 17^e eeuw gebeurde en dus enigszins gedocumenteerd is en vervolgens omdat er een autobiografie bekend is van de stichteres Elisabeth Strouven. In tegenstelling tot wat sommige auteurs beweren wilde zij wel degelijk een klooster stichten, zoals god haar naar eigen zeggen opgedragen had, zij het met een eigen leefregel en niet als filiaal van een bestaande orde. Dat nu was na het concilie van

Lateranen (1215) niet meer toegestaan. Probleem was volgens Strouven de door een regel opgelegde clausuur voor slotzusters, die niet kon stroken met haar wens intensief te zorgen voor zieken en behoeftigen, ook buiten het klooster. Tweede probleem voor de eigenzinnige Strouven was de onmogelijkheid van actief apostolaat (preken, biecht afnemen, toedienen

van sacramenten) voor vrouwen. Dat hield in dat zij daarvoor priesters uit een mannenklooster moest toelaten.

In 1624 liet Strouven zelf zich inkleden in de derde orde van Sint Franciscus. In 1628 betrok zij op Goede Vrijdag 1628 met een aantal gelijkgezinden een huis aan de Kommel, hoek Abtstraat, dat zij Calvariënberg doopte. Deze informele leefgemeenschap was dus geen klooster en ontbeerde ook de standaard voorrechten van kloosters zoals vrijdom van accijnzen. Er was een permanent gebrek aan geld; de meeste ingetreden vrouwen hadden niets meegebracht. De zusters tooiden zich in een eenvoudig grijs habijt en leefden volgens door Strouven in

Boven: Exterieur van de kapel van Calvariënberg.

Links: Elisabeth Strouven.1600-1661

concept opgestelde regels. Er waren ook “buitenzusters” die in het wit gekleed gingen, net als begijnen. Waarschijnlijk heeft zij voortdurend, tot aan de paus toe maar zonder resultaat, geprobeerd die regels geaccepteerd te krijgen of bespreekbaar te maken. Vlak voor haar overlijden raadde Strouven haar beoogde opvolgster zich aan te sluiten bij de Carmelitessen. In

Boven: Interieur van de kapel in 1902.

Rechts: Een ziekenzaal in 1934.

1661, vlak na Strouvens overlijden, kwam dan de beslissing bij besluit van de bisschop van Luik. Calvariëberg werd een Derde Orde-klooster en de verpleging van zieken werd bijzaak. De caritas, waarop Strouven de klemtoon had willen leggen, verdween uit de doelstellingen. Een groot aantal zusters verliet het klooster om zich in het Belgische Hoesselt te vestigen. Hun plaats werd ingenomen door een deel der zusters van Sint Anadaldal waar door hevige ruzie tussen de zusters twee kampen waren ontstaan. In 1670 keerden de uitgeweken zusters naar Calvariëberg terug om samen met de zusters van Sint Anadaldal alsnog zieken te verplegen, zij het slechts enkele tegelijk. Enkele jaren later, in 1675, werd Calvariëberg omgezet in een contemplatief klooster en ging de serieuze ziekenverpleging over naar de Grauwzusters (zie hieronder).

In 1718 werd een nieuwe leefregel vastgesteld en kwam het klooster alsnog tot bloei. Er werd ook een nieuw habijt geïntroduceerd: bruin met een zwarte kap.

Voor het volledig vervullen van Strouven's hoofddoel, de ver-

zorging van armen en zieken, moest het klooster in 1796 opgeheven worden.

Lees ook: <http://www.theobakker.net/pdf/ElisabethStrouven.pdf>

Kapel Calvariënberg

Er moet al vroeg iets van een kapel gebouwd zijn omdat Elisabeth Strouven daar in haar autobiografie over schrijft. De kapel zoals die vandaag nog zichtbaar is (zie foto) kwam pas 1710 gereed. Er is nog diverse keren gesleuteld en verbouwd aan de kapel, zoals een verdiepingsvloer met een eigen altaar voor de zusters. Deze vloer werd na de opheffing in 1796 weer verwijderd. In 1902 vond een verbouwing in neo-gotische stijl plaats en werd de kapel als gestichtskapel ingewijd (zie interieurfoto rechts uit dat jaar). In 1976 is de kapel nog eens verbouwd.

Na vertrek der Franssen werd Calvariënberg door het Burgerlijk Armbestuur – in opdracht van de stad – alsnog tot het eerste zie-

kenhuis van Maastricht omgebouwd (1819). Voor het verplegen werd even later een beroep gedaan op de Liefdeszusters van de H. Boromeus, de orde die in 1838 door Elisabeth Gruyters gesticht werd. Van 1887-91 is, op de kapel na, zo'n beetje het hele klooster opnieuw opgetrokken en ingericht tot ziekenhuis met een psychiatrische afdeling (zie afbeelding rechts). Na het gereedkomen van een nieuw ziekenhuis (Sint Annadal, 1950) bleven alleen de psychiatrische patiënten in Calvariënberg tot ook die in 1978 naar een nieuwbouw (Klevarie) verhuisden. Na een grondige bouwcampagne (1983-91) kwam het complex aan de Abtstraat nu in gebruik bij de UM, alhoewel het op dit moment leeg staat.

Boven: Exterieur van Calvariënberg na vele verbouwingen.

Links: Kloostertuin Calvariënberg in 1849, vastgelegd door Ph.v. Gulpen.

Penitenten (Penitiënten), Recollectinnen

In 1623 ontstond in het Belgische Limbourg, de huidige provincie Luik, een beweging onder de Minderbroeders om het vrijblijvende karakter van de Derde Orde wat aan te scherpen. Het idee was de orde wat meer contemplatief te maken. De orde wordt aangeduid als Penitenten, Recollectinnen of de samenvoeging van beide begrippen: Penitenten-Recollectinnen. Zij dragen hetzelfde habijt als de grauwezusters (zie hieronder). In 1634 volgde de pauselijke goedkeuring. In 1673, na de inname van Maastricht door Lodewijk XIV, verzocht een Belgische congregatie van Penitenten een klooster in Maastricht te mogen stichten. De Fransen stemden onmiddellijk toe maar het stadsbestuur weigerde. Enkele dagen later al trok de stad die weigering weer in, overgehaald of gedwongen wordt ons niet gemeld. De voorwaarde is wel dat het klooster nooit tot

last van de stad zal komen. Enkele particulieren kopen een grondstuk van burgemeester De Grati, bekend als “de Buschuttenhof” aan de Boschstraat, voorheen onderdeel van de bezittingen van de Duitse Orde. Vijf penitenten uit Namen vestigden zich eind 1673 in Maastricht om de bouw te begeleiden en voortvarend werd begonnen aan klooster en kapel. Nog tijdens de bouw, bij het beleg van 1676, leed de nieuwbouw flinke schade, wat niet wegnam dat alles nog fraaier weer opgebouwd werd en het complex uiteindelijk toch in gebruik genomen werd. De zusters haalden hun inkomsten uit het geven van onderwijs aan meisjes en het houden van een kostschool. Dat waren dezelfde activiteiten die de sepulchrijnen nastreefden en dat bracht beide congregaties in voortdurende concurrentiestrijd. De Franstalige zusters hadden wel een probleem met het lesgeven in het Nederlands, waarvoor zij twee zusters uit het zusterklooster in Stockhem haalden.

*Links:
Boschstraat
in 1669 met
midden
achter het
klooster
en de kerk
van de
Penitenten-
Recollectin-
nen.*

*Rechts:
detail van
maquette
van 1645*

Penitentenklooster en -kerk

Weldoener graaf De Tilly werd beschermheer van de penitenten en liet een kerkvleugel en een ziekenzaal bouwen. De kerk werd pas in 1725 gewijd. Bij het beleg van 1748 werd het klooster gedeeltelijk in brand geschoten, iets dat zich bij de belegeringen van 1793-4 herhaalde en het klooster onbewoonbaar maakte. Een deel der zusters werd ondergebracht bij particulieren – nogal opmerkelijk voor slotzusters – en de rest huisde in de kelders. In 1797 werd het klooster door de Fransen opgeheven en vertrokken 23 koorzusters en 5 werkszusters naar elders. Kerk en klooster werden door de Franse troepen in gebruik genomen als kazerne en als kledingmagazijn. Na het vertrek der Fransen probeerde een aantal zusters in 1814 de draad weer op te pakken maar de overheid blokkeerde dit initiatief. In 1863 werd het complex verkocht aan Petrus Regout die zijn aangrenzende fabriek wilde uitbreiden. Na een brand in 1866, die de laatste restanten van de kloostergebouwen vernielde, werd het geheel gesloopt en aan het grondgebied van de latere Sphinx toegevoegd.

*Links:
Habijt van de Penitenten-Recollectinnen*

*Rechts:
Het Grauwzusterklooster, dat nu het
Natuurhistorisch museum herbergt.*

Sint Elisabethsdal, Cellezusters, “Grauwzusters”

De grauwzusters zijn de vrouwelijke tak der Alexianen of Celrebroeders. Deze lekenorde werd in de 14^e eeuw in België gesticht en leefde naar de regel van Augustinus. Dit was vóór de Franse tijd de laatste orde die zich in Maastricht mocht vestigen. Dat hadden de grauwzusters helemaal te danken aan het hoofddoel van de orde: hospitaalzusters en hun bereidwilligheid tijdens pestepidemieën het ondankbaarst mogelijke werk te doen: verplegen van pestzieken en afleggen van pestdoden. Tijdens de pestepidemie van 1664, in de Staatse periode, kwamen 2 grauwzusters uit Hasselt (B) in Maastricht assisteren bij de verpleging. Zij kregen daarvoor door het stadsbestuur een gouden soeverein uitbetaald. In 1669 was het weer raak en werden weer 2 zusters verzocht in te springen. Toen de orde

in 1670 verzocht zich permanent te mogen vestigen werd dit echter afgewezen. Na de verovering van Maastricht in 1673 door Lodewijk XIV werd het herhaalde verzoek wel beloofd en kocht de stad het huis Stas op een schiereiland tussen een Jeker-vertakking aan de Heksenhoek, waar zich nu het Natuurhistorisch museum bevindt. Overigens neemt de Maastrichtse orde de kloosterregel van de Derde Orde van Sint Franciscus aan. Het klooster kiest de H. Elisabeth van Thuringen als patrones, wat het gros der grauwezuster-kloosters in Europa deed.

Boven: Dezelfde situatie als p.46 in 1890. De middelste Jekertak, die verder over de Grote Looiersstraat stroomde, was toen nog niet gedempt. Rechts: Het habijt van de Grauwzusters.

Die toestemming kwam niet zomaar uit de lucht vallen. Maastricht zag de ziekenzorg door Calvariënberg en faliezusters afkalven, terwijl de grauwezusters willig waren dit over te nemen. Er kwam een hele rits voorwaarden kijken bij de vestiging, wat de stad verzekerde van ruime inzetbaarheid van de zusters; de tarieven voor de diensten van de zusters waren zelfs vastgelegd. Het geheel functioneerde dermate goed dat de Franse overheerser de zusters in 1796 aanvankelijk zelfs toestond in het klooster te blijven wonen (en werken natuurlijk). In 1797 werd dat alsnog ingetrokken en verdwenen de grauwezusters uit Maastricht. De krankzinnigen van de Sint Anthoniusstraat werden naar hier verplaatst. Na de Franse tijd heeft men nog gepoogd de zusters weer terug te krijgen wat niet gelukt is.

Grauwzusterklooster en -kapel

Er werd voortdurend gebouwd aan het complex. Het poortgebouw (zie foto p.48) is van 1705 en medio 18^e eeuw kwam de kapel gereed. Het belangrijkste bouwdeel is het huis Stas dat rond 1650 is gebouwd. Het heeft krulgevels en speklagen (zie foto links en p.46). De korte gevels hebben kloostervensters en de lange kruisvensters. Het pand bezit nog steeds de originele

vloeren en plafonds met troggewelven. In de later aangebouwde panden zijn hier en daar nog 17^e-eeuwse delen gebleven, herkenbaar aan de speklagen. Aan het huis werden nog twee vleugels gebouwd.

De kapel aan het De Bosquetplein werd in 1705 voltooid. Het is een eenvoudige een-beukige ruimte met een uitgebouwde sacristie.

Na de opheffing van het klooster door de Fransen werd het gebruikt als krankzinnigengesticht door het uit de Sint Anthoniesstraat verdreven gesticht onder wereldlijke leiding. In 1821 werd het gesticht door het Burgerlijk Armbestuur overgenomen die de patiënten in 1847 naar Calvariëenberg liet verhuizen. In 1854 werd het een gesticht voor gebrekkige vrouwen om van 1859 tot 1881 vervangen te worden door de hulpbehoevende jongens van gesticht Vincentius van Paulo, overigens onder auspiciën van het Burgerlijk Armbestuur. De huishouding en verpleging werd door de Broeders der Onbevleete Ontvangenis verricht. In 1920 werd het complex verbouwd om er het Natuurhistorisch museum in te vestigen dat er vandaag nog steeds huist.

Schatplichtig

Een ieder die deze materie wil beschrijven is schatplichtig aan eerdere studies en verzamelde feiten:

Baron von Geusau, Korte geschiedenis der kloosters te Maastricht in Publications Soc. Limb. 31 (1894) en

Dr. P. Ubachs/Dr. I. Evers, Historische Encyclopedie Maastricht (2005) ISBN 90.5730.399.X.

Voor de volledigheid...

In de kloosterlijst <http://www2.let.vu.nl/oz/kloosterlijst/index.php> worden nog enkele kloosters/begijnenhoven genoemd die al in een vroeg stadium verdwenen zijn, zonder een spoor in de stad achter te laten.

Hondertmarckconvent

Dit was een begijnenhof dat een plaats kreeg aan de Helstraat (St. Bernardusstraat). Later werd dat begijnenhof bekend onder de naam Convent der Zeven Weeën (van Maria), maar het is niet bekend of dit nog steeds hetzelfde begijnenhof betreft. Over een leefregel is niets bekend. De vroegste vermelding is van 1294 en het hof bestond in elk geval nog in 1377. Op de plaats van dit hof staat nu het appartementengebouw Hondertmarck.

Sint Andrieskerk

De benaming “kerk” is verwarrend. Dit gebouw stond buiten de eerste stadsmuur en er huisden in de 13^e eeuw begijnen. Het is lang niet zeker of het hier niet de oorspronkelijke behuizing van het St. Catharinadal betreft (zie Faliezusterklooster). De laatste vermelding is van 1431.

Tertianenconvent Bartholomeus en Michael

We kennen wel een St. Michaëlskapel in Maastricht, bekend uit het Martelaarsboek van Hiëronymus uit 772. Die kapel lag in de buurt van de O.L.Vrouwekerk.

Zwesteren in de Keesruwe

Dit hof of convent viel onder de O.L.Vrouweparochie. ‘Keesruwe’ is een verbastering van Vicus Casei. Tegenwoordig is dat de Heggenstraat.

Tertiarissen van Sint Dominicus

Begon als een begijnenhof in de buurt van de eerste Minderbroederskerk. De laatste vermelding is van 1357.

Zwesteren van Wiric Borneken

Dit hof wordt in 1317 één keer vermeld in een testament.

Het zal een der vele huizen betreffen die geschonken werden aan leefgemeenschappen van vrouwen, die we meestal met ‘begijnen’ aanduiden. Waar het huis stond is niet bekend maar het viel onder de St. Matthijsparochie en zal dus in het noorden van de stad gestaan hebben.

In een serie krantenartikelen uit 1938 komt de stichting van een begijnenhof door Wiric Bornecken aan de orde. De paters Dominicanen werden aangesteld voor de geestelijke begeleiding van de begijnen. Daarom zou het mogelijk zijn dat de Tertiarissen van St. Dominicus dezelfde zijn als deze Zwesteren. Het verschil is dat ‘tertiarissen’ duidt op een Derde Orde-klooster en daarvan is bij dit begijnenhof niets bekend.

Theo Bakker's Domein

De topografische bijzonderheden van Maastrichts ontwikkeling

- **Maastricht**, mix van twintig eeuwen stedelijke structuren. Hoe geografische omstandigheden en menselijk ingrijpen de stad vorm gegeven hebben.
- **Vesting Maastricht**, aanleg, uitbreiding, onderhoud, ontmanteling en slechting der Maastrichtse vestingwerken.
- **Middeleeuwse kloosters** in Maastricht, hun ontstaan en hun doelstellingen. Bijna en bloc moeten ze tijdens de Franse overheersing sluiten. Wat is er van over en waarvoor wordt dat gebruikt?
- **Verdwenen kerspelkapellen en gasthuizen**. In Maastricht stonden veel buurtkapellen en gasthuizen met kapellen, die ingeschakeld werden in de buurtorganisatie en armenzorg. Hoogst zelden kregen ze een taak binnen de parochie.
- **Onze Lieve Vrouwebasiliek**. Stap binnen in de Hoge Middeleeuwen en geniet van een goed geconserveerde romaanse kerk. Lees over de kapittelstrijd tussen het Sint Servaas- en het O.L.Vrouwekapittel, over de restauratie door P.J.H.Cuijpers en over het verdwijnen van de belangrijkste kerkschatten naar het Vaticaan. Lees ook over de geschiedenis van het wonderbaarlijke beeld van de Sterre der Zee.
Vergeet niet de monumentbeschrijving in de volgende kolom.
- **Van Kanaal tot Maasboulevard**. De geschiedenis van het Kanaal van Luik naar Maastricht.

Diversen

- **Watermolens van Maastricht**. Een inventarisatie van alle watermolens die in 1800 nog actief waren, hun geschiedenis en een klein beetje molentechniek. Tevens is dit het verhaal van de Jeker, zoals die door Maastricht stroomt.
- **Maastrichts tweeherigheid**. Hoe een middeleeuwse overeenkomst door de eeuwen slim gebruikt werd voor het welzijn van de stad en hoeveel tweedracht die ook bracht.
- **Wateroorlog België–Nederland**. Sinds 1830 woedt een wateroorlog tussen België en Nederland rond de angels in het “Belgische vlees”: Maastricht en Zeeuws-Vlaanderen.

Artikelen over Maastricht van andere auteurs

- * **Elisabeth Strouven**, stichtster van het tertiariisklooster Calvariënberg, de bakermat van Maastrichts moderne ziekenhuizen. Door Florence Kroon
- * **Sint Servaasbasiliek**, een monumentbeschrijving
- * **O.L.Vrouwebasiliek**, een monumentbeschrijving